

**MIRADES DE LA BADIA DE PALMA
A TRAVÉS DELS LLIBRES DE VIATGES
(1800 – 1936)**

Treball fi de màster

Màster en Patrimoni Cultural:
investigació i gestió

Jerònia Florit Zuazaga

Direcció: Dra. Francisca Lladó Pol

Juny 2010

ÍNDIX

1. Introducció	P. 3
1.1. Presentació, justificació i delimitació	P. 3
1.2. Objectius	P. 4
1.3. Metodologia	P. 4
2. Els autors i les obres	P. 9
3. Mirades de la badia de Palma	P. 15
3.1. Impressions generals	P. 17
3.2. Edificis de valor patrimonial	P. 29
3.2.1. El Castell Bellver	P. 29
3.2.2. Els molins	P. 33
3.2.3. Les murades	P. 36
3.2.4. El Consolat de la Mar	P. 42
3.2.5. La Llotja	P. 44
3.2.6. El Palau de l'Almudaina	P. 46
3.2.7. La Catedral	P. 48
3.3. Els ports	P. 55
3.3.1. El port de Portopí	P. 55
3.3.2. El port de Palma	P. 63
3.4. El barri del Terreno	P. 69
3.5. El patrimoni natural	P. 71
3.5.1. Els penya-segats	P. 71
3.5.2. Les muntanyes	P. 73
3.6. Altres elements patrimonials	P. 75
4. Conclusions	P. 79
5. Fonts i bibliografia	P. 85
6. Apèndix documental	P. 95
7. Índex d'il·lustracions	P. 103

1. Introducció

1.1. Presentació, justificació i delimitació

La visió de la badia de Palma des de la mar – durant la inevitable travessia en vaixell¹ - va deixar una forta petjada en les persones que ens visitaren abans de l'arribada del turisme de masses. A través dels llibres de viatges escrits per alguns d'aquests visitants, percebem aquestes mirades, les quals varen contribuir a crear un imaginari que, en bona mesura, ha perdurat fins a l'actualitat. Aquests relats - i les imatges que sovint els il·lustren - possibiliten múltiples lectures. Des del punt de vista del coneixement del patrimoni, d'una banda, donen llum sobre la percepció i la valoració, per part dels viatgers, de la badia i del patrimoni natural i arquitectònic que la configura; i, de l'altra, són una font per estudiar les transformacions d'aquest paisatge urbà, el qual s'ha anat configurant al llarg de la història a través del diàleg entre els elements naturals i l'arquitectura de cada època.

Per aquests motius, l'objecte d'estudi del present treball són les mirades de la badia de Palma presents en els llibres de viatges de l'etapa pre-turística. Això no obstant, cal assenyalar que tan sols hem analitzat els relats que ens remeten a la primera imatge de la badia, aquella que els viatgers percebien i descrivien - mitjançant la paraula i/o la imatge – tot just arribaven a Palma per la mar.

Les obres consultades abracen un període d'uns 135 anys, que va des dels inicis de l'arribada més o menys continua de viatgers (al començament del segle XIX) fins abans de l'esclat de la Guerra Civil Espanyola (l'any 1936).

¹ SEGUÍ LLINÀS, M. *El descubrimiento de las islas olvidadas: las Baleares y Córcega vistas por los viajeros del siglo XIX*. Palma: Alpha-3, 1992, pp. 84 - 88.

1.2. Objectius

- Recollir la percepció de la badia de Palma que es desprèn dels textos i les imatges dels llibres de viatges sobre Mallorca abans de l'arribada del turisme de masses.
- Analitzar críticament la informació i contrastar-la amb la realitat.
- Documentar les transformacions produïdes per la badia de Palma com a paisatge urbà històric al llarg del període estudiat (1800 - 1936).

1.3. Metodologia

L'enfocament metodològic ha partit de l'anàlisi dels textos i les imatges d'una sèrie de llibres de viatges que descriuen la badia de Palma en el moment de l'arribada a la ciutat des de la mar. Hem consultat un total de 28 obres, 20 de les qual hi fan referència. D'aquests 20 llibres, n'hem escollit 8 - de 7 autors diferents - per tal d'analitzar-los més profundament². Els criteris de selecció han estat els següents: d'una banda, hem procurat que hi hagués una representació més o menys uniforme de totes les dècades compreses en el marc cronològic estudiat; i de l'altra, hem escollit aquelles obres i autors que considerem més rellevants.

Per tal de processar millor la informació dels relats i de les imatges, hem elaborat una fitxa i hem introduït aquesta informació en una base de dades³. Els apartats de la fitxa són els següents:

² En la mesura que ens ha estat possible, hem consultat les edicions originals - a més de les corresponents traduccions en català o en castellà -. La relació completa de llibres analitzats apareix a l'apartat bibliogràfic (pp. 82 i 83).

³ Per crear i gestionar la base de dades hem emprat el programa *Microsoft ACCESS*[®] de gestió de bases de dades relacionals.

- Fitxa bibliogràfica de l'edició consultada i de la traducció en català i en castellà.
- Any del/s viatge/s.
- Descripció general de la badia de Palma⁴.
- Descripció dels elements i edificis que s'esmenten⁵.
- En el cas que es tracti d'un llibre il·lustrat, hem especificat la següent informació de cadascuna d'elles:
 - Nombre d'imatges.
 - Autor.
 - Títol.
 - Tècnica (gravat, fotografia, aquarel·la o dibuix).

Microsoft Access - [TomaDatos]

Archivo Edición Ver Insertar Formato Registros Herramientas Ventana ? PDF de Adobe

MS Sans Serif 10

Autor: D'ESTE, Margaret

Títol llibre: With a camera in Majorca

Lloc publicació: Londres

Editorial: G.P. Putnam's Sons

Any publicació: 1907

TRADUCCIÓ

T_Títol llibre:

T_Lloc publicació:

T_Editorial:

T_Any publicació:

Any viatge: c. 1906

Descripció general badia.Palma: P. 2 - 4: «[...] Behold us then at dawn gliding into the Bay of Palma and gazing around us with that undefined expectancy that even in these prosaic days of travel tinges with romance the landing on an unknown shore. Here is nothing of the wild and rugged mountain scenery that meets the eye on approaching Ajaccio. Rather like some Fortunate Isle safe from the reach of tempests does Majorca lie serene and dreaming upon the water. The great bay opening to the south is enclosed upon the east by a level shore terminating far out at sea in the blue headland of Cape Blanco, while closer at hand in the western coast line is intended with many a rocky promontory and wooded headland curving down to the harbour's rim. A low cliff of orange sandstone encircles like a sea wall the head of the bay, and upon this cliff stands Palma, a sea of colourless houses massed upon the water's edge and stretching backwards to the wide plain - deep blue and level well-nigh as the sea itself - that forms the background to the town and to the great cathedral that towers high above all other buildings. At its eastern rim the plain rises slightly to the double peaks of the Puig de Randa, far inland; on the west the panorama is closed by a distant range of sapphire blue mountains, the Sierra of the interior [...]. On the Palma quay all is peace [...].»

Registro: 1 de 8

Vista Formulario

⁴ En les descripcions, hem intentat mantenir l'idioma original de les obres, excepte en el cas de l'alemany.

⁵ *Ibidem*.

Microsoft Access - [TomaDatos]

Archivo Edición Ver Insertar Formato Registros Herramientas Ventana ? PDF de Adobe

MS Sans Serif 10

Edificis / espais que s'esmenten

Portopi: «... The little harbour of Porto Pi, guarded by an old moorish signal tower ...»

Castell Bellver:

El Terreno:

Molins Jonquet:

Consolat Mar:

Llonja:

Catedral: «[...] the great cathedral that towers high above all other buildings. [...]»

Almudaina:

Registro: 1 de 8

Vista Formulario

Microsoft Access - [TomaDatos]

Archivo Edición Ver Insertar Formato Registros Herramientas Ventana ? PDF de Adobe

MS Sans Serif 10

Port

Murades

Serra: «[...] At its eastern rim the plain rises slightly to the double peaks of the Puig de Randa, far inland; on the west the panorama is closed by a distant range of sapphire blue mountains, the Sierra of the interior [...]»

Altres edificis / espais:

IMATGES DE LA BADIA DE PALMA Imatges de la badia de Palma SI NO

Nombre imatges 2

Imatge 01: Fotografia: "From the grounds round the Castle of Bellver a most lovely view of Palma is obtained through the pine-trees."

Imatge 02: Fotografia: "... The little harbour of Porto Pi, guarded by an old Moorish signal tower."

Imatge 03:

Imatge 04:

Imatge 05:

Imatge 06:

Registro: 1 de 8

Vista Formulario

Fig. 1. Exemple de fitxa de la base de dades.

Com hem assenyalat anteriorment, el treball pretén mostrar la mirada dels viatgers tot just arribaven a Palma per la mar. Per aquest motiu, tan sols en són objecte d'estudi les descripcions - de la badia i de cadascun dels elements patrimonials i paisatgístics que la conformen – que apareixen a l'inici de cadascun dels relats, quan els autors comenten la travessia en vaixell i l'arribada al port. D'aquesta manera, no hem inclòs aquelles referències més extenses que són fruit d'un estudi més acurat d'alguns dels edificis i que apareixen als capítols d'algunes de les obres.

Un cop elaborada la base de dades, hem analitzat la informació obtinguda i l'hem classificada segons els elements patrimonials als quals els autors fan referència. Hem considerat oportú adoptar aquest criteri, atès que ens ha permès fer una anàlisi crítica dels textos i de les imatges, contrastant la informació que ens aporten amb la bibliografia historiogràfica sobre els elements patrimonials. A més, les descripcions i les il·lustracions ens han permès perfilar el pensament i el llenguatge dels diferents autors, així com la gènesi d'una imatge de la badia de Palma que ha passat a formar part de l'imaginari turístic de l'illa.

2. Els autors i les obres

A continuació, farem una breu ressenya dels autors i de les obres que hem seleccionat, els quals apareixen relacionats per ordre cronològic de la primera publicació de les obres:

André Grasset de Saint-Sauveur (Montreal, Canadà, 1757 – París, 1810).

Diplomàtic i viatger. L'any 1800 és destinat a les Balears en qualitat de comissari de Relacions Comercials de França i Cònsol de l'emperador a les illes, on sembla ser que va romandre fins el 1808, quan esclatà la Guerra del Francès (1808 – 1814)⁶. Fruit de la seva estada a les illes, va escriure l'obra *Voyage dans les îles Baléares et Pithiuses; fait dans les années 1801, 1802, 1803, 1804 et 1805*, publicada per primer cop a París l'any 1807⁷. Es tracta d'un treball propi d'un esperit il·lustrat, que utilitzà com a fonts les obres *Descripción de las islas Pitiusas y Baleares* (1787) de l'il·lustrat José de Vargas Ponce, el *Derrotero de las costas del Mediterráneo y su correspondiente de África* (1787) de Vicente Tofiño de San Miguel i les cartes de John Armstrong sobre Menorca (1752) i que també ha estat considerat com un informe estratègic i militar al servei dels interessos napoleònics⁸.

Pau Piferrer Fàbregues (Barcelona, 1818 – 1848)

Escriptor. Exercí la crítica musical teatral i literària al *Diario de Barcelona*. S'encarregà de l'edició de *Clásicos Españoles* (1846), on inserí notes i observacions crítiques. Les seves composicions poètiques i de to romàntic foren publicades pòstumament (1851). Fou un dels primers compiladors de poesia popular a Catalunya⁹. El mes de març de 1842 viatjà a Mallorca,

⁶ AGUILÓ, A.J. "El *Voyage dans les îles Baléares et Pithiuses* o l'informe estratègic d'un viatger il·lustrat al servei de Napoleó". GRASSET DE SAINT-SAUVEUR, A. *Viatge a les Illes Balears i Pitiüses*. Palma: Leonard Muntaner, 2002, pp. 8 i 9.

⁷ GRASSET DE SAINT-SAUVEUR, A. *Voyage dans les îles Baléares et Pithiuses; fait dans les années 1801, 1802, 1803, 1804 et 1805*. París – l'Haia: Léopold Collin – Immerzel et Compagnie, 1807.

⁸ AGUILÓ, A.J. *Op. Cit.*, pp. 9 – 11.

⁹ *Gran Enciclopèdia de Mallorca. Volum 13*. Palma: Promomallorca, 1989-1998, pp. 130 i 131.

acompanyat del dibuixant, litògraf i pintor **Francesc Xavier Parcerisa** (Barcelona, 1803 – 1876) per realitzar el volum sobre l'illa de la sèrie *Recuerdos y Bellezas de España*, iniciada el 1839 per Parcerisa¹⁰.

Ambdós autors eren fidels seguidors de Goethe, Chateaubriand i Walter Scott, dels quals varen adquirir una profunda admiració per l'Edat Mitjana i per l'art gòtic¹¹.

El text sobre Mallorca de Piferrer combina l'erudició històrica i el rigor documental amb descripcions literàries dels monuments i paisatges, les quals tenen la intencionalitat de remarcar el caràcter pintoresc de l'illa i l'agermanament entre natura, art i història¹². Aquest volum està il·lustrat per 30 litografies dibuixades i litografiades per Parcerisa, les quals també reflecteixen la influència de les poètiques del pintoresc i del sublim. Posteriorment, Josep Maria Quadrado (Ciutadella, 1818 – Palma, 1896) va realitzar-ne una ampliació, publicada el 1888¹³.

Jean-Charles de Davillier (Rouen, 1823 – París, 1883).

Baró, hispanista, col·leccionista i historiador de l'art. Va viatjar per Europa i s'interessà especialment per l'estudi ceramològic¹⁴. Davillier va fer un viatge per Espanya acompanyat del dibuixant, gravador i litògraf **Gustave Doré** (Estrasburg, 1832 – París, 1883) i va anar publicant les seves impressions del viatge en articles a la revista *Le Tour du Monde* de París, que eren il·lustrades per Doré. L'any 1874, aquests articles foren editats conjuntament al llibre *L'Espagne*¹⁵, el qual disposa d'una part dedicada a Mallorca. Davillier havia vingut a Mallorca diversos cops durant la dècada de 1850 i els primers anys de la dècada següent.

¹⁰ PIFERRER, P. *Recuerdos y bellezas de España. Obra destinada a dar a conocer sus monumentos, antigüedades y vistas pintorescas, en láminas dibujadas del natural y litografías por F.J. Parcerisa*. Barcelona: J. Verdager, 1842.

¹¹ SANZ DE LA TORRE, A. "La arquitectura de Palma de Mallorca en el grabado romántico (1833 – 1868)". *Goya. Revista de Arte. Número 228. Mayo – Junio 1992*. Madrid: Fundación Lázaro Galdiano, 1992, p. 347.

¹² ARIÑO, J. M. *Recuerdos y Bellezas de España: ideología y estética*. Zaragoza: Institución Fernando el Católico, 2007, p. 98.

¹³ PIFERRER, P.; QUADRADO, J.M. *España: sus monumentos y artes, su naturaleza e historia. Islas Baleares*. Palma: Impremta Mossèn Alcover, 1968 (Barcelona, 1888).

¹⁴ TUGORES, F. *La descubierta del patrimoni. Viatgers decimonònics i patrimoni històricoartístic a Mallorca*. Palma: L'Hiperbòlic Edicions, 2008, p. 98.

¹⁵ DAVILLIER, J.C. *L'Espagne*. Paris: Librairie Hachette et Cie., 1874.

Lluís Salvador d'Habsburg-Lorena, arxiduc d'Àustria (Florència, 1847 – Brandeis an der Elbe, 1915)

Arxiduc d'Àustria, fill del gran duc Leopold II de Toscana i de Maria Antonieta de les Dues Sicílies. Estudià al Theresianum de Viena i a la universitat de Praga. Després d'una breu estada a Bohèmia com a governador, es dedicà a viatjar i a escriure. El 1867 anà a Eivissa i a Menorca i, per primera vegada, a Mallorca, on entrà en relació amb Francesc Manuel de los Herreros (Maó, 1817 - Valldemossa, 1903). El 1872 comprà les terres i les edificacions de Miramar, que restaurà com a residència per instal·lar-s'hi. Posteriorment, adquirí una sèrie de propietats entre Valldemossa i Deià. A Mallorca es relacionà amb escriptors i erudits, i rebé, a Miramar, personatges com Rusiñol i Verdaguer, amb el qual mantingué una relació epistolar. Fruit de les seves expedicions per la Mediterrània, publicà diversos estudis, objectius i detallats, d'història, geografia, botànica i filologia¹⁶.

El 1882 publicà, a Leipzig, l'obra *Die Stadt Palma*¹⁷, part dedicada a Palma de la seva obra *Die Balearen in wort und bild geschildert (Les Balears descrites per la paraula i el gravat)*, estudi sobre les Balears que tracta tots els aspectes geogràfics, econòmics, socials i culturals de les illes. El *Die Balearen... fou* elaborat entre 1867, quan l'autor arribà per primera vegada a Balears, i el 1891, quan es publicà el darrer volum de l'obra. Durant aquests anys, l'Arxiduc dedicà una part del seu temps a recórrer les illes amb la finalitat de recollir dades i informacions¹⁸. Per aquesta recerca, utilitzà el qüestionari metodològic de les *Tabulae Ludovicianae*, que abastava tots els aspectes de què tractava l'obra i fou emplenat pels seus col·laboradors illencs¹⁹. L'obra està il·lustrada gràficament amb dibuixos a la ploma i gravats.

¹⁶ *Enciclopèdia Catalana*. Disponible a: < <http://www.enciclopedia.cat/> >

¹⁷ HASBURG LORENA, L.S. *Die Stadt Palma: Separatabdruck aus dem Werte: Die Balearen: in Wort und Bild gelchildert*. Leipzig : [S.n.] (F. U. Broc[k]haus), 1882.

¹⁸ *Gran Enciclopèdia de Mallorca. Volum 1*. Palma: Promomallorca, 1989 - 1998, p. 305.

¹⁹ HASBURG-LORENA, L.S. *Les taules ludovicianaes: qüestionari i arxiu del llibre "Les Balears"*. Palma: Consell de Mallorca. Departament de Cultura, 2001.

SABATER, G. "Colaboradores del Archiduque". *Mallorca en la vida del Archiduque*. Palma: Ediciones Cort, 1985, pp. 73 – 78.

TRIAS, S. *El programa metodològic a l'antropologia de Lluís Salvador*. Palma: Institut d'Estudis Balearics, 1983.

Santiago Rusiñol Prats (Barcelona, 1861 – Aranjuez, 1931)

Pintor i escriptor. Es formà a l'acadèmia del pintor Tomàs de Moragas (Girona, 1837 – Barcelona, 1906), a Barcelona. El 1888, presentà, a la sala Parès de Barcelona, la primera exposició individual. Es traslladà a París el 1889 i, un any més tard va fer, també a la Sala Parès, una mostra conjunta amb Ramon Casas (Barcelona, 1866 – 1932) i Enric Clarasó (Sant Feliu del Racó, 1857 - Barcelona, 1941), la qual suposà la introducció a Catalunya del modernisme. El 1890 tornà a París amb Casas i exposà per primer cop al *Salon des Indépendants*. El 1893, va venir a Mallorca per primera vegada²⁰. Aquesta estada va suposar l'inici d'una forta vinculació amb l'illa, on passà llargues temporades i a la qual va dedicar part de la seva obra pictòrica i literària. A més, la seva primera exposició a Mallorca, duta a terme el 1902 al Círculo Mallorquí, va consolidar la influència de la seva obra sobre els pintors mallorquins²¹.

Fruit del seu primer viatge a Mallorca, va publicar, entre el 16 de març i el 13 de maig de 1893, una sèrie de set cròniques al periòdic *La Vanguardia*, agrupades amb el títol *Desde una isla*²², que foren reproduïdes posteriorment pel diari mallorquí *La Almudaina*²³.

El 1913, publicà *L'illa de la calma*²⁴, que havia començat a escriure i publicar en forma d'articles al setmanari humorístic republicà *L'Esquella de la Torratxa* l'any abans²⁵. Al llarg dels quaranta-sis capítols del llibre, Rusiñol fixa la seva idea i

TRIAS, S. *L'Arxiduc Lluís Salvador, una història de vida*. Palma: Conselleria de Cultura, Educació i Esports, 1994.

TRIAS, S. "La metodologia del *Die Balearen*". *Gran Enciclopèdia de Mallorca. Volum 1*. Palma: Promomallorca, 1989 - 1998, p. 308.

TRIAS, S. *Las Tabulae Ludovicianae de Luis Salvador: necesidad de una edición*. Palma: Institut d'Estudis Balearics, 1991.

²⁰ *Gran Enciclopèdia de Mallorca. Volum 15*. Palma: Promomallorca, 1989 - 1998, pp. 21 i 22.

²¹ *Rusiñol, la passió per Mallorca: del luminisme i el simbolisme a l'estampa japonesa* [catàleg de l'exposició: Es Baluard, del 4 de maig al 17 de juny de 2007] Palma: Fundació Es Baluard Museu d'Art Modern i Contemporani de Palma, 2007.

²² Aquests articles varen ser reunits al volum: RUSIÑOL, S. *Des de les Illes*. Edició a cura de Margarida Casacuberta. Palma – Barcelona: Universitat de les illes Balears - Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1999 (1893).

²³ PANYELLA, V. "El bestsèler de Santiago Rusiñol". RUSIÑOL, S. *L'illa de la calma. Estudis preliminars de José M. Pardo i Vinyet Panyella*. Muro: EnSiola, 2004, p. 36.

²⁴ RUSIÑOL, S. *L'illa de la calma*, Barcelona: Editorial Selecta, 1946 (1913).

²⁵ LAPLANA, J.C. *Santiago Rusiñol: el pintor, l'home*. Barcelona: Abadia de Montserrat, 1995. P. 406.

impressió de Mallorca, fruit de més d'una dècada d'estades intermitents i de durada variable. Malgrat ja havien passat vint anys d'ençà del seu primer viatge, l'escriptor tenia ben presents les impressions i vivències d'aquell primer encontre amb la realitat insular. No obstant això, *L'illa de la calma* no només és una síntesi de records i vivències de les seves estades a Mallorca entre 1893 i 1912, sinó que traça un panorama de l'illa durant la primera meitat del segle XX, talment com si hagués volgut registrar amb lletra impresa tot allò que reflectia a través de les seves pintures. Com a resultat, l'obra un itinerari sentimental, que combina el diari d'artista i les observacions – entre costumistes i antropològiques - de l'escriptor²⁶. *L'illa de la calma* és, juntament amb *L'auca del Senyor Esteve*, l'obra més editada de Rusiñol²⁷.

Margaret D'Este (Anglaterra, 18?? - 19??)

Esriptora i viatgera. Durant la primera dècada del segle XX, va viatjar per Europa acompanyada de **R. King** (Anglaterra, 18?? - 19??) i d'una càmera fotogràfica. Fruit d'aquests viatges, va publicar les obres: *Through Corsica with a Camera* (1905), *With a Camera in Majorca* (1907)²⁸ i *In the Canaries with a Camera* (1909). D'Este i King arribaren a Mallorca la primavera de 1906. El text sobre l'illa de D'Este està acompanyat per 77 fotografies realitzades per King²⁹ i inclou una part dedicada a Menorca i una altra a Eivissa.

Frederick Chamberlin (North Abington, Estats Units, 1870 – Londres, 1943)

Esriptor i viatger. Estudià a la Phillips Exeter Academy (1888 – 1891) i a la Universitat de Harvard (1891 – 1894), on es doctorà. Exercí com a advocat a Bòston entre 1895 i 1912 i després s'establí a Londres. El 1920, vengué a Mallorca, on fou nomenat vicecònsol dels Estats Units³⁰. Fruit de la seva estada a l'illa, publicà, el 1925, l'obra *Chamberlin's guide to Majorca*, a

²⁶ PANYELLA, V. *Op. Cit.* 2004, p. 43.

²⁷ PANYELLA, V. *Santiago Rusiñol, el caminant de la terra*. Barcelona: Edicions 62, 2003, pp. 470 – 473.

²⁸ D'ESTE, M. *With a camera in Majorca*. London: Putnam, 1907.

²⁹ MATAS, V.; MULET, M.J. *Fotografia a Balears*. Palma: "Sa Nostra" Caixa de Balears, 1989, p. 16.

³⁰ *Gran Enciclopèdia de Mallorca. Volum 3*. Palma: Promomallorca, 1989 - 1998, p. 277.

instàncies del Foment del Turisme de Mallorca³¹. També va escriure *The Balearics and their people*, publicada a Londres l'any 1927³².

³¹ CHAMBERLIN, F. *Chamberlin's guide to Majorca*. Barcelona: Editorial Augusta, 1925.

³² CHAMBERLIN, F. *The Balearics and their people*. Londres: The Bodley Head, 1927.

3. Mirades de la badia de Palma

La badia de Palma, en tant que paisatge històric, és una part del territori tal com ha estat percebuda per l'ésser humà, el caràcter de la qual és el resultat de l'acció dels factors naturals i/o humans i de les relacions que s'han establert entre ells al llarg de la Història³³. La percepció d'aquest paisatge per part dels viatgers que arribaven a la ciutat en vaixell abans del turisme de masses va esdevenir una entitat estètica i significativa, la qual fou plasmada en els textos i les imatges de les seves obres³⁴.

Aquest apartat té la intenció de recollir la informació – textual i gràfica - sobre la badia de Palma continguda en els llibres de viatges anteriorment relacionats i analitzar-la críticament en base a la bibliografia. Amb l'objectiu de discernir les parts que conformen el conjunt de la badia i estudiar-les amb detall, hem dividit el present apartat en sis seccions, segons la tipologia d'elements patrimonials que apareixen en els relats i les imatges escollides. Per aquest motiu, hem optat per no incloure els textos sencers – que tanmateix apareixen relacionats a l'apèndix documental -, sinó per desglossar-los segons l'element al qual fan referència.

En primer lloc, hem cregut oportú fer referència als textos i les imatges que tracten el paisatge de la badia en conjunt, els quals ens donaran les principals coordenades per poder analitzar cadascuna de les parts que el conformen. En segon lloc, hem estudiat els edificis de valor patrimonial. En tercer lloc, hem analitzat les infraestructures portuàries. En quart lloc, hem donat la paraula al barri del Terreno. En cinquè lloc, hem fet al·lusió al patrimoni natural i, en darrer lloc, hem inclòs un apartat on hem englobat altres elements patrimonials no agrupats a cap de les seccions anteriors. Cadascuna d'aquestes seccions està dividida en blocs, que fan referència als elements concrets i que han estat

³³ Definició de paisatge segons el Conveni europeu del paisatge del Consell d'Europa (Florència 20/10/2000). Disponible a:
<<http://www.coe.int/t/dg4/cultureheritage/heritage/Landscape/VersionsConvention/catalan.pdf>>

³⁴ LLADÓ, F. "Souvenirs de Mallorca: la visión de los pintores viajeros". BES HOUGHTON, I. (ed.). *Illes Balears i França: traces i intercanvis. 1730 – 1980*. Binissalem: Casa - Museu Llorenç Villalonga, 2008, p. 118.

ordenades segons la situació geogràfica d'aquests elements dins la badia (d'Oest a Est), prenent com a referència la trajectòria que seguien els vaixells, és a dir, la visió que tenien els viatgers en arribar a la ciutat. Finalment, els fragments i les imatges que apareixen a cada sub-apartat han estat ordenats cronològicament.

3.1. Impressions generals

La badia és un paisatge que s'apareix als viatgers, a poc a poc i per primera vegada, a mesura que el vaixell s'acosta al port de Palma. La majoria dels textos seleccionats inclouen una referència al paisatge en conjunt, en la qual els autors no analitzen un element concret, sinó que parlen de les seves impressions generals.

La primera referència que trobam és la imatge de la badia de Palma que il·lustra l'obra de Saint-Sauveur³⁵. Com la majoria de gravats anteriors a l'etapa romàntica, es tracta d'una calcografia realitzada al burí³⁶. La imatge, que mostra una vista panoràmica de la ciutat contemplada des d'un vaixell, repeteix, bàsicament, el model d'un gravat calcogràfic anterior, realitzat per Josep Muntaner (1782 – 1848) per il·lustrar el mapa de Mallorca patrocinat pel cardenal Antoni Despuig i Dameto (1745 – 1813) l'any 1784, el qual s'inspirava, alhora, en un gravat anterior de Palomino³⁷. El gravat de l'obra de Saint-Sauveur destaca per la linealitat, amb un predomini general de les línies rectes en posició horitzontal o vertical - les quals subratllen l'efecte d'equilibri -, excepte en aquelles parts on l'artista vol donar un efecte de moviment, com ara a les ones, on hi predominen les línies corbes. La sensació de perspectiva s'aconsegueix mitjançant el contrast del blanc i el negre, però el tractament homogeni de la llum fa minvar la sensació de profunditat espacial. La composició està dividida horitzontalment en dues parts. La part inferior correspon a la mar i, en el primer pla, hi trobam quatre velers que naveguen. La simulació del moviment de les ones és l'únic element que aporta dinamisme a la imatge. A la part superior de la composició hi apareixen les murades que envoltaven la ciutat - amb els baluards i les portes situades a la façana marítima - i, al darrere, els edificis *intra muros*, entre els quals destaquen la Seu - amb l'antiga façana principal del segle XVI - i els campanars de les

³⁵ GRASSET DE SAINT-SAUVEUR, A. *Op. Cit.*

³⁶ SANZ DE LA TORRE, A. *Op. Cit.* 1992, p. 343.

³⁷ SANZ DE LA TORRE, A. *Op. Cit.* 1991, p. 221.

nombroses esglésies i convents. Ens trobam davant d'un gravat que fou realitzat amb la voluntat de plasmar una visió de la ciutat el més real possible. Tot i així, a través d'aquest paisatge, l'artista ressalta aquells elements que considera més destacables d'acord amb els objectius de la seva obra, com ara les murades que arriben arran de la riba del mar.

Fig. 2. *Vista de la ciutat de Palma*. André Grasset de Saint-Sauveur. *Voyage dans les îles Baléares et Pithiuses; fait dans les années 1801, 1802, 1803, 1804 et 1805* (1807)

La següent panoràmica general de la badia la trobam a l'obra de Piferrer:

«[...] á la derecha la vista se espaciá por una bella lontananza; y en el centro la ciudad extiende los dos brazos de la gran bahia, y semeja la rica joya que enlaza las cintas de aquellas dos tapizadas costas. Risueña, muellemente recostada en una prominencia, mírase Palma en el espejo de las ondas, que reflejan su corona de edificios y chapiteles; y como si quisiera rivalizar con la belleza de su situación, allí hace alarde de sus mejores fábricas. [...]»³⁸

³⁸ PIFERRER, P. *Op. Cit*, pp. 137 i 138.

A través del llenguatge poètic i metafòric que caracteritza els primers volums de l'obra *Recuerdos y Bellezas de España*³⁹, el viatger posa l'atenció en l'atractiu que ofereix la privilegiada situació geogràfica de la ciutat. Des del vaixell, l'autor contempla la vista, que s'estén en el llunyedar. Piferrer emprà el terme *lontananza* per indicar aquesta distància, però pot ser que el faci servir, alhora, per transmetre el pintoresquisme de la vista, ja que aquest terme, en castellà, també designa aquells elements d'un quadre que es troben més distants del pla principal⁴⁰. L'autor fa referència a la posició de la ciutat enmig dels dos costats de la badia i la compara amb una joia que enllaça ambdues costes, aleshores cobertes de vegetació. Les metàfores continuen quan Piferrer comenta que Palma està situada en una elevació del terreny, tan arran de la mar que pot emmirallar-se en les ones, les quals reflecteixen els seus edificis i capitells. Aquest darrer terme posa de manifest el gust pel gòtic propi del Romanticisme. En definitiva, les paraules de Piferrer tenen la intenció de lloar la bellesa natural i patrimonial de la ciutat, que es fa palesa tot just arribar-hi.

Una de les litografies de Parcerisa que il·lustren l'obra és una vista general de la badia presa des de la zona del Terreno. En aquesta imatge, en la qual hi preval l'efecte de pictoricitat, els contorns de les línies apareixen difuminats. El predomini del clarobscur, així com el joc de llums i ombres, accentuen la sensació de volum. Observam una llum real natural diürna, que aconsegueix penetrar a través dels niguls obscurs i il·lumina focalment el centre de la imatge, posant l'atenció en els elements que l'artista considera més rellevants. La composició està dividida horitzontalment en dues parts. A la meitat inferior hi observam la vegetació de la zona del Terreno - que ocupa el primer pla -; la mar; una part del port - amb els vaixells amarrats - i; finalment, els edificis situats a la badia, entre els quals destaca la Catedral - amb l'antiga façana -. També podem observar els molins del Jonquet, les murades, els campanars i, al fons, la Serra de Tramuntana. La part superior correspon al cel, que pren protagonisme, tant per l'espai que ocupa en relació als altres elements, com

³⁹ ARIÑO, J. M. *Op. Cit.*, p. 388.

⁴⁰ LONTANANZA:

1. f. *Pint.* Términos de un cuadro más distantes del plano principal.

en ~. 1. loc. adv. [a lo lejos.](#)

Diccionario de la Lengua Española. Real Academia Española de la Lengua. Disponible a: <<http://rae.es/rae.html>>

pels enormes niguls negres que tamisen la intensa llum solar. Podem assenyalar que l'escenografia d'aquesta litografia combina el pintoresquisme del paisatge de la ciutat amb la captació dels clarobscurs, que commouen l'espectador i confereixen un encant sublim al conjunt⁴¹.

Fig. 3. *Vista general de Palma*. Pau Piferrer. *Recuerdos y bellezas de España*. Obra destinada a dar a conocer sus monumentos, antigüedades y vistas pintorescas, en láminas dibujadas del natural y litografías por F.J. Parcerisa (1842)

L'Espagne del baró Davillier ens ofereix la següent descripció general de la badia:

«[...] Nous venons de doubler la pointe de Cala Figuera: la baie de Palma nous apparaît tout à coup comme un splendide décor, avec la ville qui s'élève en amphithéâtre. [...]

⁴¹ ARIÑO, J. M. *Op. Cit*, pp. 377 i 388.

[...] Ce qui frappe quand on débarque à Palma, c'est le calme qui règne dans la ville, calme qui contraste avec le mouvement et l'activité de Barcelone. [...]»⁴²

Les impressions generals del noble francès en arribar a la badia se centren l'admiració del paisatge de la ciutat, elevada sobre un pujol, i en la tranquil·litat i la manca d'activitat, que l'autor contraposa a l'agitació de Barcelona. A través de la comparació entre ambdues ciutats mediterrànies, el viatger anticipa una imatge d'illa en calma que, amb el temps, esdevindrà una de les visions tòpiques de Mallorca.

La següent descripció general de la badia ens remet a l'obra de l'Arxiduc:

«[...] Existen muy pocas ciudades en el mundo que ofrezcan, al forastero que a ellas llega, una fisonomía tan amable, pues en muy pocas se combinan, como aquí, la forma y el color para producir un efecto tan armonioso. [...]»⁴³

En aquesta breu ressenya l'Arxiduc deixa de banda les descripcions de caire geogràfic, arquitectònic o històric per focalitzar l'atenció en les sensacions que li produeix la badia de Palma com a viatger que s'acosta per primer cop a la ciutat. Com en el text de Piferrer, les referències pictòriques hi són ben presents ja que l'Arxiduc evoca la combinació entre la forma i el color – elements bàsics d'una obra pictòrica -, els quals li sembla que formen un efecte de conjunt harmoniós i amable. L'autor ens ofereix una imatge de bellesa idíl·lica de la badia, que incideix en la visió de Mallorca com la plasmació d'un paradís on allunyar-se de la civilització, tan pròpia dels escriptors i artistes forans que descobreixen l'illa a finals del segle XIX i començaments del segle XX⁴⁴.

El següents textos que tracten les impressions de la badia en el seu conjunt els trobam a les obres de Rusiñol.

D'una banda, a *Des de les Illes* l'autor ens ofereix la següent panoràmica:

⁴² DAVILLIER, J.C. *Op. Cit*, p. 777

⁴³ HASBURGO-LORENA, L.S. *La ciudad de Palma. Parte de la obra Las Baleares descritas por la palabra y el grabado*. Palma: Ayuntamiento de Palma, 1984 (Leipzig, 1882), p. 3.

⁴⁴ TRENC, E. "Les peintres-voyageurs européens et catalans à Majorque autour de 1900". TRENC, E. (ed.), *Au bout du voyage, l'île: Mythe et réalité*. Reims: ÉPURE - Éditions et Presses universitaires de Reims, 2001, pp. 181 i 182.

«[...] Entrábamos en anchísima bahía. Una bahía de subidísimo azul, augusta, bañada de serenísimo cielo, y casi rodeada de isla, en justa correspondencia. El agua en ella no parecía ser la misma que tan tenaz estuvo poco antes con nosotros. Aquí, en vez de la furia y malos modos, se encrespaba sólo para dar relieve a su masa, variedad a la monotonía y cambiantes de colores y reflejos, que recogía del aire, de las barcas de vela, y de la costa. [...] El vapor adelantaba de frente, siempre derecho a Palma, que ya se veía a lo lejos, como una vibración luminosa. [...]»⁴⁵

De la mateixa manera que els textos de Piferrer i de l'Arxiduc ens remetien a referències pictòriques, la descripció de Rusiñol està farcida d'imatges literàries que tenen com a objectiu incidir en la bellesa del paisatge de la badia. Un paisatge que és presentat mitjançant adjectius superlatius que remarquen l'extensió i la blavor del cel i de la mar, que tot ho envolta. La impressió de calma – que, amb el temps, esdevindrà tòpica - apareix també en aquest fragment quan l'autor descriu el cel – sereníssim – i quan fa notar que la mar, que fins aleshores s'havia mostrat brava i plena de fúria, tan sols es mou lleugerament⁴⁶.

D'altra banda, *L'illa de la calma* ens descriu la badia en els següents termes:

«[...] veure una badia que no té altra missió en el món que emmirallar el cel i els núvols [...]»⁴⁷

Altre cop, el llenguatge poètic i evocador de Rusiñol va més enllà de la descripció real de la badia per esdevenir la representació mental de l'ideal, d'un símbol, d'un microcosmos intemporal de calma i de repòs⁴⁸.

D'aquesta manera, a través d'aquests dos fragments, l'autor fa palesa una concepció simbòlica de l'illa que esdevindrà el *leitiv motiv* de la seva obra⁴⁹. Les paraules de Rusiñol tenen la intenció de suggerir una idea i una significació simbòliques a través d'un vocabulari sensorial, per la qual cosa podem considerar que s'inscriuen dins la més pura tradició simbolista⁵⁰.

Margaret D'Este ens ofereix aquesta panoràmica de la badia i de la ciutat:

⁴⁵ RUSIÑOL, S. *Op. Cit.* 1999 (1893), pp. 36 i 37.

⁴⁶ PANYELLA, V. *Op. Cit.* 2004, p. 37.

⁴⁷ RUSIÑOL, S. *Op. Cit.* 1946 (1913), p. 8

⁴⁸ PANYELLA, V. *Op. Cit.* 2004, p. 44.

⁴⁹ RIBERA, J. M. "Islas en el horizonte del "fi de segle" catalán: textos de Jeroni Zanné, Miquel de Palol i Santiago Rusiñol". TRENC, E. (ed.) *Op. Cit.*, p. 145.

⁵⁰ CASACUBERTA, M. "Introducció". RUSIÑOL, S. *Op. Cit.* 1999 (1893), p. 9.

«[...] Behold us then at dawn gliding into the Bay of Palma and gazing around us with that undefined expectancy that even in these prosaic days of travel tinges with romance the landing on an unknown shore. Here is nothing of the wild and rugged mountain scenery that meets the eye on approaching Ajaccio. Rather like some Fortunate Isle safe from the reach of tempests does Majorca lie serene and dreaming upon the water. [...]
Palma, a sea of colourless houses massed upon the water's edge and stretching backwards to the wide plain – deep blue and level well-nigh as the sea itself – that forms the background to the town and to the great cathedral [...]»⁵¹

D'Este comença el seu relat amb la descripció del trajecte en vaixell i l'arribada a Palma, que es produeix a l'alba. L'autora narra la contemplació serena d'aquest escenari des de la mirada de la viatgera que, tot i l'experiència, resta encara expectant cada cop que arriba a una ciutat desconeguda. Igual que en els fragments anteriorment comentats, les referències pictòriques hi són presents. En aquesta ocasió, en al·ludir a la fantasia i la il·lusió que tenyeixen d'encant l'arribada a Palma. Si Davillier comparava la badia de Palma amb la de Barcelona, D'Este la contraposa a una altra ciutat mediterrània, Ajacciu, situada a l'illa de Còrsega. En aquest cas, el contrast se centra en l'orografia: mentre Mallorca resta serena i protegida de l'arribada de tempestes, el paisatge de muntanyes salvatges i escarpades protagonitza l'arribada a la badia d'Ajacciu. Com havien fet els viatgers que la precediren, D'Este fa notar la calma que regna a l'illa, però ho fa mitjançant les referències a la geografia física illenca. La descripció general de la badia acaba fent esment a la ciutat, que per l'autora esdevé una mar de cases descolorides congregades sobre la vorera de l'aigua, que s'estiren cap enrere vers l'ample planícia - plana i d'un blau intens, gairebé com la mar mateixa – que fa de fons a la ciutat i a la Seu. La descripció de l'autora britànica posa de manifest la recerca del primitivisme que caracteritza els llibres de viatges de principis del segle XX.

El text de D'Este va acompanyat d'una fotografia de King que porta el següent peu de foto: «From the grounds round the Castle of Bellver a most lovely view of Palma is obtained through the pine-trees... ». Igual que la resta d'imatges

⁵¹ D'ESTE, M. *Op. Cit*, pp. 2 i 3.

d'aquesta obra, està feta amb la tècnica del gelatinobromur damunt vidre⁵². Es tracta d'una fotografia en blanc i negre influenciada pel pictorialisme, que ens remet a la pintura paisatgista del XIX, atès que la intencionalitat de King era simular un paisatge que s'assemblàs a un dibuix o a un gravat a l'aiguafort. Tal com indica el text del peu de la fotografia, és una vista panoràmica de la badia presa des del bosc dels voltants del castell de Bellver. La composició es divideix horitzontalment en dues parts, que estan emmarcades pels pins del bosc. La part inferior està ocupada per la mar; pels edificis de la badia, entre els quals destaquen la Seu - amb la nova façana goticista, que havia estat conclouïda el 1888⁵³ - i les instal·lacions del port; i per les muntanyes, que actuen de teló de fons. La part superior tan sols està ocupada per un cel destapat i lluminós.

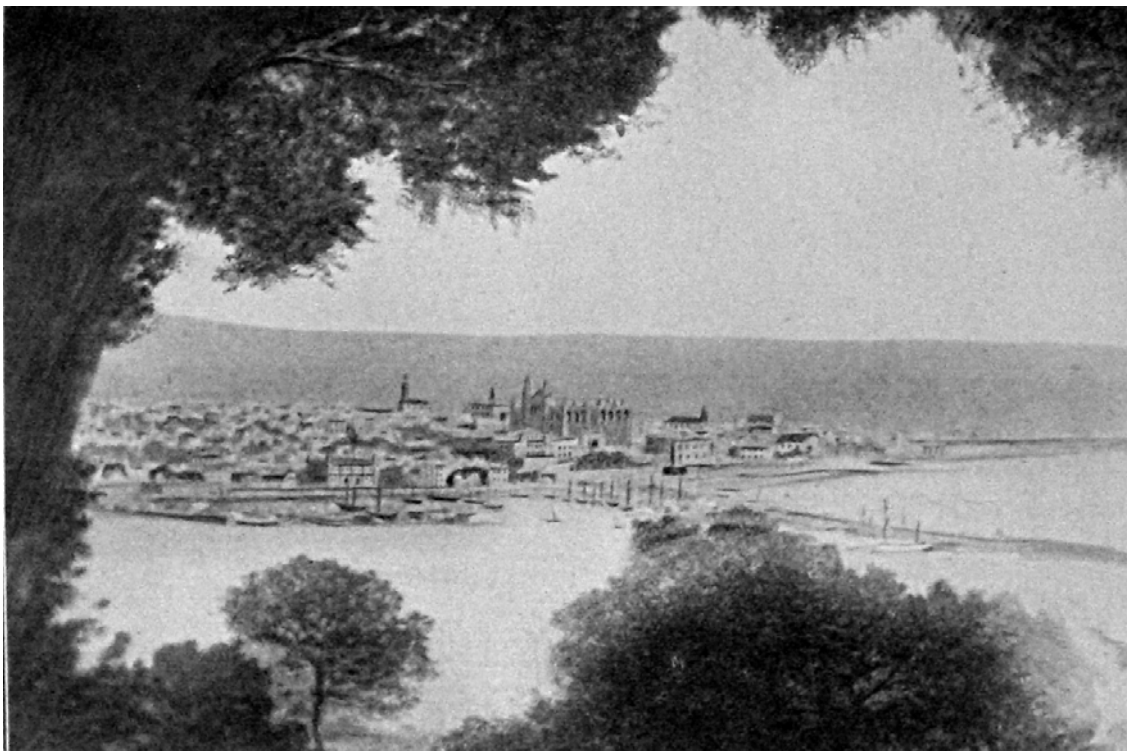

Fig. 4. Margaret D'Este. *With a camera in Majorca* (1907)

⁵² MATAS, V.; MULET, M.J. *Op. Cit.* 1989, p. 16.

⁵³ CANTARELLAS, C. *La arquitectura mallorquina desde la Ilustración a la Restauración*. Palma: Institut d'Estudis Baleàrics, 1981, pp. 415 i 416.

Finalment, a la guia de Chamberlin trobam les següents impressions sobre la badia de Palma en conjunt:

«[...] In some lights of the morning it [Palma] is like a city in the sky, for the greater part of it is fifty feet above the waves [...] In the winter, when there are often clouds about, the sunrises are miraculously beautiful, and assisted as they are by the natural sienna of the mountains, the soil and the dash of red in the most of the houses, the first views of Palma and Majorca are unforgettable. [...]»⁵⁴

L'autor inicia el seu relat donant informació sobre l'alçada de la ciutat per sobre del nivell de la mar, que segons ell són cinquanta peus. Aquesta dada geogràfica és l'única que facilita el viatger ja que les comparacions ens remetent a una ciutat en el cel, que resta baix les ones. Chamberlin presenta la badia a l'hivern, amb la llum suau de la primera hora del matí, quan els núvols i els tons ocres i rogencs de les muntanyes i de les cases fan que les sortides de sol siguin miraculosament belles. Amb un llenguatge ple d'elogis vers la ciutat, l'autor dibuixa una imatge de la badia a l'alba que convida al viatger a acostar-s'hi. Segons Chamberlin, les primeres visions de Palma són inoblidables, per la qual cosa el seu relat constitueix un reclam per als lectors de la guia, que eren, en potència, futurs turistes que elegirien Mallorca com a destí per a les seves vacances.

Igual que D'Este, Chamberlin acompanya el text amb una fotografia general de la badia. Es tracta d'una imatge en blanc i negre presa des del Terreno que, com la litografia de Parcerisa i la fotografia de King, està emmarcada pels pins del bosc dels voltants de Bellver. Podem dividir horitzontalment la composició en tres parts: la part inferior correspon al bosc i als edificis del Terreno; la part d'entremig a la mar, als edificis de la badia, a les instal·lacions portuàries i a les muntanyes; finalment, la part superior està ocupada per un cel clar però un poc ennuvolat.

Si comparam aquesta imatge amb les vistes de Parcerisa i King que hem comentat anteriorment, podem observar, en primer lloc, la coincidència dels angles de presa. Aquest fet no és casual ja que la imatge de la badia de Palma des del Terreno, centrada en la Seu i el Palau de l'Almudaina, va esdevenir una

⁵⁴ CHAMBERLIN, F. *Op. Cit*, pp. 47 i 48.

de les icones fixes gestades pels fotògrafs locals a partir de 1885 i reproduïdes pels diferents fotògrafs i editors, tant a la producció local com als llibres de viatges sobre Mallorca⁵⁵. Això no obstant, la intencionalitat de Chamberlin ja no és tant oferir una imatge pintoresca de la badia, sinó reproduir-ne la vista general i panoràmica destinada al consum del turisme. Aquestes tres imatges demostren com la fisonomia de la badia en conjunt i d'alguns dels edificis i de les instal·lacions que la conformen ha anat transformant-se al llarg de la segona meitat del segle XIX i de les primeres dècades del XX. Com veurem més endavant, les successives ampliacions del port, la construcció de la nova façana de la Seu, l'enderrocament de les murades i la progressiva urbanització de la part de la façana marítima, són alguns dels canvis viscuts per la badia de Palma que podem percebre a través de la comparació d'aquestes panoràmiques.

⁵⁵ MULET, M.J. *Fotografia a Mallorca 1839 – 1936*. Palma: Lungweg Editores, 2001, p. 137.

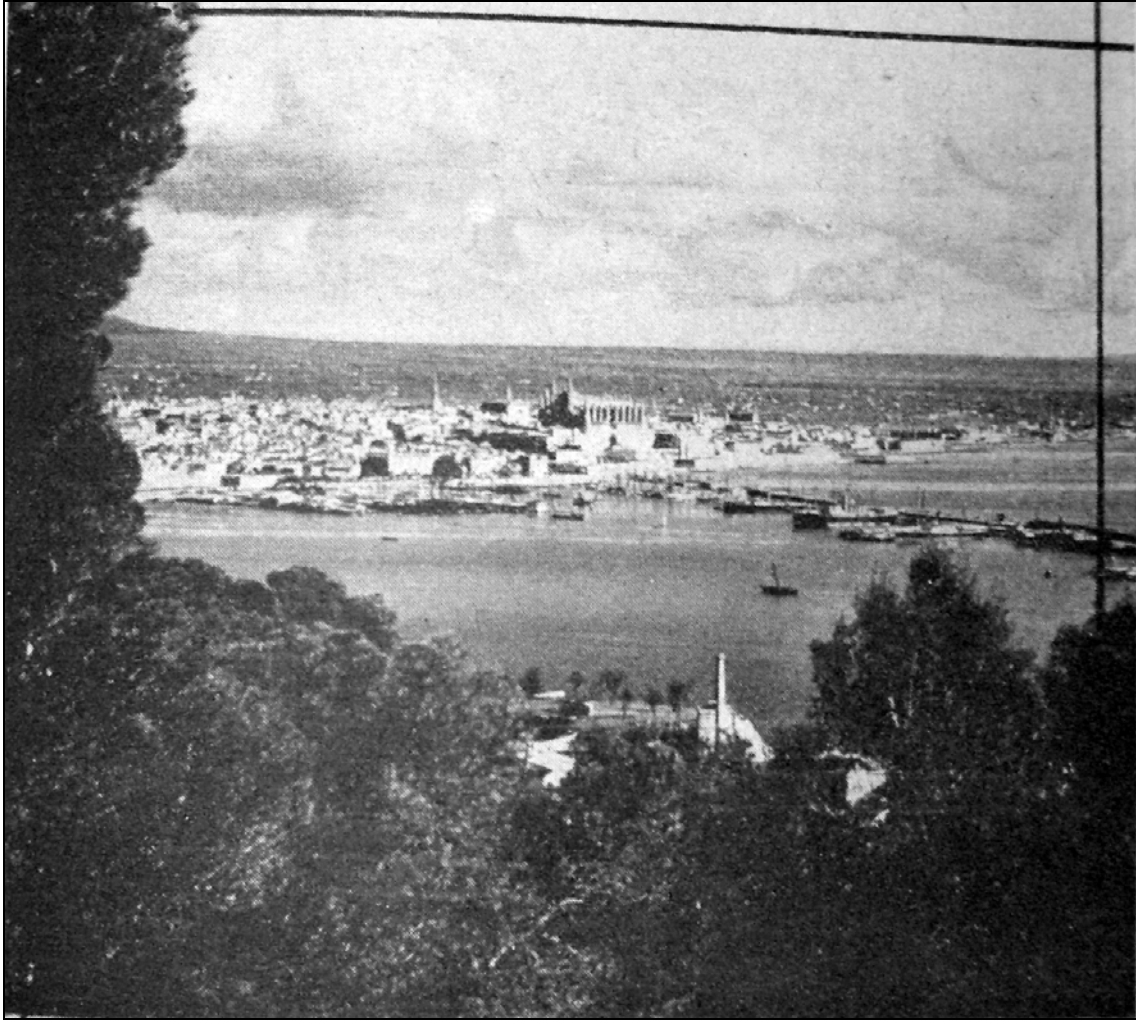

Fig. 5. *Palma des del Terreno*. Frederick Chamberlin. *Chamberlin's guide to Majorca* (1925)

Les mirades dels d'aquests viatgers coincideixen en oferir una imatge panoràmica de la badia de Palma caracteritzada per la bellesa, l'harmonia entre natura i arquitectura, la situació privilegiada de l'enclvament i la calma dominant en el moment de l'arribada del vaixell. Un dels aspectes que més atreu l'atenció dels cronistes és el reflex dels edificis sobre la mar. El paisatge real sovint és descrit en termes pictòrics, com si es tractàs d'un escenari o d'un decorat imaginari. Alguns viatgers no poden estar-se de comparar la badia de Palma amb altres badies de la Mediterrània, com ara la de Barcelona o la d'Ajacciu, a Còrsega. En el primer cas, els cronistes, com ara Davillier, destaquen el contrast de l'activitat de la capital catalana amb la calma del port mallorquí. En

el segon cas, destaquen la serenor del paisatge de Palma en contraposició amb l'esquerpa badia de la ciutat corsa, com fa D'Este.

Podem considerar que les impressions generals de la badia – bé siguin relats o imatges - lluny de descriure de manera objectiva i detallada els elements que la conformen, brinden al lector un conjunt de sensacions que són el preludi d'allò que la ciutat li oferirà un cop hagin desembarcat del vaixell.

3.2. Edificis de valor patrimonial

Els edificis actuen com a fites paisatgístiques de la badia, per la qual cosa, el patrimoni construït és protagonista dels relats i de les imatges dels llibres de viatges seleccionats. L'anàlisi de la mirada dels viatgers pre-turístics vers aquests immobles no només ens permet copsar la transformació de les construccions, sinó també l'evolució en la valoració del patrimoni.

3.2.1. El castell Bellver

Just després de la rada de Portopí, el castell de Bellver senyoreja, d'ençà del segle XIV, la badia de Palma, dalt del puig de sa Mesquida, envoltat del bosc de Bellver. La mirada dels viatgers no fou aliena a aquest edifici, que encara avui en dia és un dels emblemes de la façana marítima de Palma.

La primera descripció del castell correspon a l'obra de Grasset de Saint-Sauveur:

«[...] A moitié chemin de Port-aux-Pins à la ville, est situé le château de Belver bâti sur une colline. C'est une ouvrage du roi dom Jayme II. Il est de forme ovale, et assez vaste. Du côté de la ville, on aperçoit d'abord une grosse tour ronde, qui, de loin, semble détachée du château. On y renferme les prisonniers d'état. [...]»⁵⁶

L'autor inicia la descripció amb una referència a la situació geogràfica del Castell per tal de situar al lector en l'entorn de l'edifici. Segons Saint-Sauveur, el castell està situat damunt un pujol, a mitjan camí entre Portopí i la ciutat. Posteriorment, l'autor parla dels orígens històrics de l'edifici, el qual, certament, fou iniciat vers l'any 1300 i construït en un breu període de temps, durant el regnat de Jaume II⁵⁷. A continuació, l'autor fa una breu, però no gaire acurada, descripció arquitectònica. Segons el viatger, el castell té forma oval, però la

⁵⁶ GRASSET DE SAINT-SAUVEUR, A. *Op. Cit*, p. 9.

⁵⁷ DURLIAT, M. *L'art en el regne de Mallorca*. Palma: Editorial Moll, 1989, pp. 198 – 200.

seva planta realment defineix una circumferència, amb tres torres adossades i una quarta, més alta i aïllada, unida per una passarel·la sobre un arc, que originàriament era un pont llevadís⁵⁸. Aquesta darrera torre és la torre de l'Homenatge, a la qual Saint-Sauveur fa referència. Això no obstant, ell pensa que malgrat que des de lluny sembli que la torre està aïllada del cos principal de l'edifici, realment està adossada, ja que probablement considerà l'arc i la passarel·la com a part de l'edifici i no com a elements d'unió. Finalment, el viatger francès fa referència a l'ús del castell com a presó. Efectivament, malgrat que l'edifici fos bastit com a palau (residència reial) i fortalesa, la seva situació estratègica – aïllat, però alhora pròxim a Palma -, afavorí que esdevingués lloc d'empresonament en molts períodes. A principis del segle XIX, quan Saint-Sauveur visità l'illa, el castell era el lloc de desterrament i reclusió de l'estadista i escriptor il·lustrat Gaspar Melchor de Jovellanos (Gijón, 1744 – Vega, Astúries, 1811), qui hi va romandré entre 1802 i 1808⁵⁹.

Si la referència de Saint-Sauveur era pròpiament descriptiva i ens remetia als orígens històrics, a les característiques arquitectòniques i al funcionalitat de l'edifici, la següent descripció, que correspon a l'obra de Piferrer, es caracteritza per ser encara més breu i menys explicativa⁶⁰. No obstant això, hem de tenir en compte que Piferrer, a més d'aquesta ressenya, dedica un capítol específic de la seva obra al castell de Bellver:

«[...] A la izquierda, en la cumbre de una colina cubierta de bosque, el castillo de Bellver ostenta sus rojizas torres [...]»⁶¹

En primer terme, l'autor al·ludeix al pintoresquisme de la situació geogràfica del castell, i segueix amb una breu referència al to vermellós de les torres, el qual podria estar causat pel fet que Piferrer i Parcerisa arriben a la ciutat a trenc d'alba, com proven aquests fragments:

⁵⁸ LUCENA, M.; FONTENLA, J.M.; MOSTEIRO, J.L.; POMAR, I. *Palma. Guia d'Arquitectura*. Palma: Col·legi Oficial d'Arquitectes de Balears, 1997, p. 44.

⁵⁹ FERRER, M. "Presoners a Bellver (1300 – 1900)". *Bellver 1300 – 2000. 700 anys del castell*. Palma: Ajuntament de Palma, 2001, pp. 56 – 58.

SABATER, G. *El castell de Bellver*. Palma: Ajuntament, 1990, pp. 90 – 99.

⁶⁰ PIFERRER, P. *Op. cit.*, p. 137.

⁶¹ PIFERRER, P. *Op. cit.*, pp. 269 – 277.

«I tras una noche de navegación, sereno el cielo y la mar mansa, al penetrar en la cámara los pálidos albores del amanecer tus compañeros de viaje alcanzan en el alcázar del vapor el grito regocijado de “tierra, tierra”; sube á cubierta, viagero artista, y del seno de las ondas veras asomar la mayor de las Baleares, bella, erizada de verdosas cumbres y destacándose sobre el horizonte blanquecino, que á la parte opuesta comienza á colorar el sol naciente.

[...] Donde quiera que se vuelvan los ojos, la costa describe una línea ondulante y bellísima, tapizada de verdor, ceñida por la faja azul del agua, y misteriosamente velada á la derecha por el resplandor del sol, que se va elevando á sus espaldas. [...]»⁶²

D'aquesta manera, és probable que, als ulls de Piferrer, les pedres arenoses emprades per la construcció del castell mudassin el seu color blanquinós amb el roig de l'alba⁶³. Això no obstant, tampoc podem obviar que, tant les descripcions de Piferrer com les litografies de Parcerisa que il·lustren el capítol dedicat específicament al castell, tenen la voluntat de valorar la posició pintoresca i la impressió de sublimitat del monument⁶⁴ i ens remet a la seva filiació romàntica i a la fascinació pels monuments medievals⁶⁵.

La descripció de Davillier destaca per la brevetat i la concisió:

«[...] un peu plus loin, au sommet d'une colline, le Castillo de Bellver, solide forteresse du moyen âge [...]»⁶⁶

Altres cops, trobam la referència a la situació geogràfica del monument. A més, el viatger francès ens remet als orígens medievals del castell, a l'ús defensiu i a l'aspecte robust de l'edificació. Tot i així, Davillier no s'entretén ni a donar més dades sobre la construcció del castell ni a descriure'n amb detall les característiques arquitectòniques ni la funcionalitat.

El relat de Rusiñol sobre el castell de Bellver que apareix a *Des de les illes* ens remet a l'univers simbòlic del pintor, escriptor i viatger:

⁶² PIFERRER, P. *Op. cit.*, pp. 135 i 137.

⁶³ «Les pedres emprades en la construcció d'aquest edifici, totes arenoses, són de tres classes que corresponen a tres mareses diferents: la de Bellver, la de Portals i la de Santanyí. La primera – la més emprada, donada la proximitat de les obres – procedeix del mateix puig sobre el qual s'assenta el castell». SABATER, G. *Op. cit.*, pp. 21 i 24.

⁶⁴ ARIÑO, J. M. *Op. Cit.*, pp. 100 i 426.

⁶⁵ SANZ DE LA TORRE, A. “El castillo de Bellver: visión romántica”. *Historia 16. Núm. 284*, 1999, pp. 92-99.

⁶⁶ DAVILLIER, C. *Op. Cit.*, pp. 776 i 777.

«[...] coronado todo por las rojas paredes del castillo, cuyas torres almenadas, destacábanse sobre el celaje más intensamente azulado que se pinta en las regiones del cielo. [...]»⁶⁷

Les paraules de l'autor al·ludeixen a la situació elevada del monument, el qual corona el paisatge de la badia i destaca per sobre del blau del cel. A més, Rusiñol, ressalta els merlets de les torres i, com ja havia fet Piferrer, al·ludeix al color vermellós del castell, fet que posa de manifest, d'una banda, l'arribada a l'alba del vaixell i, de l'altra, el cromatisme simbolista de Rusiñol. En definitiva, el llenguatge poètic, suggestiu i evocador d'aquesta descripció del castell va més enllà de l'observació de la realitat i ens remet a un univers envaït pels colors intensos del simbolisme rusiñolià.

En darrer terme, trobam l'obra de Chamberlin que, al contrari que la descripció anterior, té com a objectiu oferir dades exactes sobre la situació del castell:

«[...] Up in the air, nearly 500 feet, is Bellver Castle, the royal possession that tops the pines which fill the great park crowning the hill to the L [...]»⁶⁸

Aquesta guia deixa de banda el llenguatge poètic i se centra en la descripció de la situació geogràfica del castell, situat a uns 500 peus d'alçada, coronant el pinar que omple el parc amb el qual culmina el turó. A part d'aquestes dades, Chamberlin fa referència als orígens històrics de l'edifici com a possessió reial.

Els relats i les imatges dels llibres de viatges de l'època pre-turística demostren la fascinació que exerceix aquest edifici i els pocs canvis que ha sofert al llarg dels darrers dos-cents anys. La diferència d'enfocaments i de mirades fa que cada viatger focalitzi l'atenció en uns determinats aspectes del monument. Això no obstant, tots ells coincideixen en destacar-ne la situació elevada, l'entorn boscós i l'origen medieval.

⁶⁷ RUSIÑOL, S. *Op. Cit.* 1999 (1893), p. 37.

⁶⁸ CHAMBERLIN, R. *Op. Cit.*, p. 47.

3.2.2. Els molins

Un altre dels elements que cridaren l'atenció dels viatgers de l'època pre-turística foren els molins de vent que, a causa del seu emplaçament, dominaven el port i part de la badia. Els molins de Palma se situaven prop de les murades i s'alineaven en dues grans aglomeracions, fileres o molinars: el molinar de Llevant - que encara ha perdurat a la toponímia - i el molinar de Ponent⁶⁹. Entre les obres seleccionades, hem trobat tres fragments que parlen d'aquests ginys quan encara estaven en funcionament.

El primer dels viatgers escollits que fitxa la seva mirada en aquests edificis és Davillier:

«[...] le rivage est parsemé de moulins à vent dont les grandes ailes blanches, au nombre de six, sont reliées entre elles par des cordes disposées circulairement, ce qui leur donne l'aspect d'immenses toiles d'araignées. [...]»⁷⁰

L'autor comença el fragment mencionant el gran nombre de molins que hi ha a la badia, per la qual cosa suposam que fa referència tant al molinar de Ponent com al de Llevant. A continuació, Davillier fa una breu descripció de la part que més li crida l'atenció: l'anteneda. Pel color blanc, suposam que les antenes devien estar envelades, és adir, devien tenir les veles posades. Les veles eren les teles de drap o de cotó que s'estenien de cap a cap d'antena i servien de receptor del vent per a fer rodar el molí⁷¹. Davillier especifica que hi havia sis antenes a cada molí; de fet, el tipus d'anteneda més comuna en els molins de vent fariners mallorquins era la de sis antenes⁷². Les cordes a les quals fa referència l'autor són els rests, que revoltaven tota l'anteneda dels molins i

⁶⁹ RIPOLL, L. "Breu resum històric del molí de vent mallorquí (S. XV al XVIII)". *Els molins en el paisatge i l'arquitectura de les Illes Balears. Gener – Maig 1995. Casal Balaguer [catàleg exposició]* Palma: Ajuntament de Palma, 1995, p. 27.

⁷⁰ DAVILLIER, C. *Op. Cit.*, p. 776.

⁷¹ MOLL, F. *Vocabulari tècnic dels molins de vent de les Balears*. Barcelona: Impremta de la Casa de la Caritat, 1934, p. 28.

⁷² GARCIA, N.; OLIVER, G. *Cases de molí (Aproximacions a les construccions molineres a Mallorca)*. Palma: Institut d'Estudis Balearics, 1990, p. 50.

unien un amb l'altre el cap de les antenes⁷³. La comparació de les antenes amb immenses teles d'aranya ens retorna a l'estil literari del text i ens remet a la intencionalitat de l'autor d'oferir una imatge pintoresca de la badia.

Al text de l'Arxiduc trobam les següents línies sobre els molins:

«[...] A la izquierda orlan la verde llanada dos series de molinos de viento, que, vistas desde el semejan las extendidas alas de un blancor deslumbrante, de una gigantesca y fantástica ave. [...]»⁷⁴

Igual que Davillier, l'Arxiduc cita les dues sèries de molins de la badia. Fent ús d'un llenguatge literari, l'autor torna a referir-se a les antenes amb les veles posades, les quals confereixen als molins l'aspecte d'aus imponents amb les ales blanques esteses al vent. Tot i la brevetat d'aquest fragment, no podem oblidar que una de les contribucions de l'obra de l'Arxiduc fou l'estudi i la valoració del patrimoni etnològic⁷⁵. De fet, l'obra *Die Balearen* parla extensament dels molins, de les diferents tipologies, funcionalitats, nombre i localització.

L'obra *Die Stadt Palma* inclou, a més, un gravat que porta per títol *Molinar de Ponent*, en el qual podem observar els molins del Jonquet, situats d'alt dels penya-segats. En primer terme, veiem la desembocadura del torrent de sa Riera, amb l'amarador de troncs de fusta per obrar els mestres d'aixa i dues dones a la vorera. A la part central dreta de la composició, hi trobam els molins. Una costa empedrada dóna accés al penya-segat on estan situats els quatre molins de vent fariners, que tenen l'antenada sense les veles posades. Aquests molins eren una part del molinar des Jonquet, on arribà a haver-n'hi set la primera meitat del segle XIX - com podem apreciar al *Plano y vista marítima de la ciudad de Palma en la isla de Mallorca* gravat pel prevere Llorenç M. Muntaner l'any 1831 - dels quals actualment només en resten cinc⁷⁶ (vegeu fig. 7). D'esquerra a dreta, els molins que apareixen al gravat de l'Arxiduc són els

⁷³ MOLL, F. *Op. Cit.*, p. 24.

⁷⁴ HASBURGO-LORENA, L.S. *Op. Cit.*, p. 3.

⁷⁵ TUGORES, F. *Op. Cit.*, p. 122.

⁷⁶ RABASSA, B. "Los molinos del Jonquet de Palma de Mallorca: su historia y restauración". *III Jornadas Nacionales de Molinología: Cartagena 10 -13 octubre 2001*. Cartagena: Consejería de Educación y Cultura de la Región de Murcia. Dirección General de Cultura. Servicio de Patrimonio Histórico, 2002, p. 489.

molins: d'en Moll o d'en Gomila – enderrocats l'any 1965⁷⁷ -, d'en Celós, de sa Garriguera i d'en Carreres. Al fons de la imatge, podem observar el castell de Bellver, que senyoreja la composició.

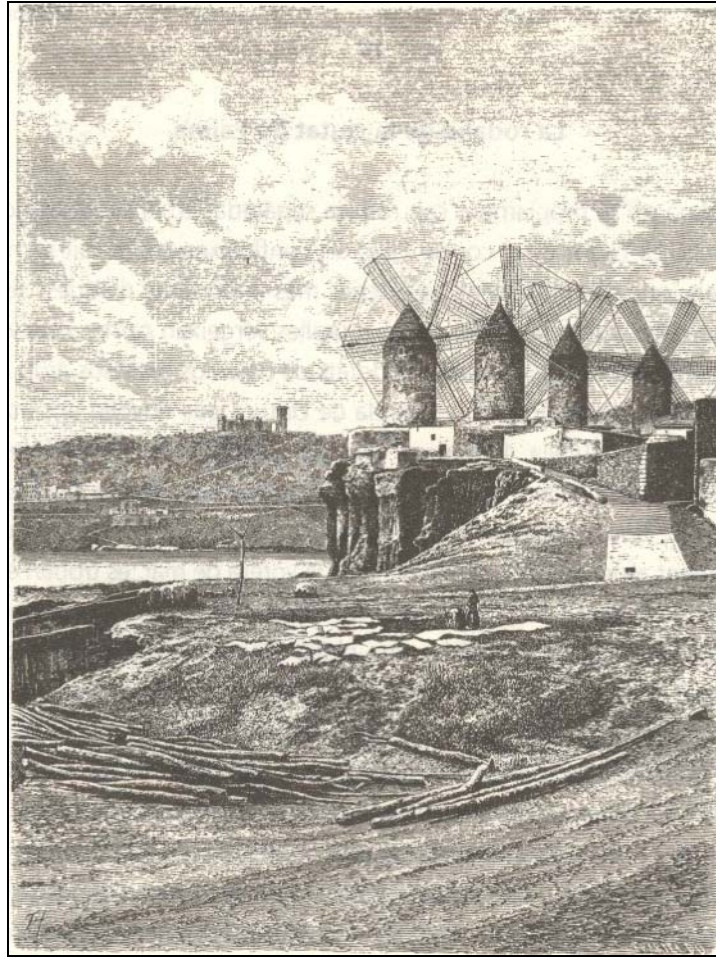

Fig. 6. *Molinar de Ponent*. Lluís Savador d'Habsburg – Lorena, arxiduc d'Àustria. *Die Stadt Palma: Separatabdruck aus dem Werte: Die Balearen: in Wort und Bild gelchildert* (1882)

A *Des de les Illes* de Santiago Rusiñol trobam la següent cita sobre els molins:

«[...] en el fondo un sin número de molinos, blancos como gaviotas, y como ellas cerca de la playa, movían sus grandes brazos como ruedas de artificio de una fiesta luminosa. [...]»⁷⁸

⁷⁷ HERRANZ, A.; MUNTANER, A. *Santa Catalina: imatges d'ahir*. Palma: Miquel Font, 2005, p. 57.

L'autor fa menció als molins del molinar de Llevant, situats prop de la platja i actualment desapareguts. Altre cop, trobam la referència a la blancor i a les antenes, que es movien al vent. A través d'un llenguatge poètic i suggeridor, Rusiñol compara els molins amb les gavines i les antenes amb rodes de focs artificials per tal de donar la idea de moviment.

Atès el procés de desús i de deteriorament progressiu que han patit els molins de vent fariners a partir de les darreres dècades del segle XIX, les descripcions i les imatges dels llibres de viatges constitueixen una font indispensable per al seu estudi, ja que els viatgers els contemplaren en un moment en el qual encara restaven en funcionament. A pesar de la seva brevetat, els relats estudiats – així com també el gravat – destaquen la blancor de les veles de l'antennada i l'aspecte majestuós i imponent de les construccions, però n'obvien els aspectes tècnics i funcionals.

3.2.3. Les murades

La visió de Palma que perceberen els viatgers del segle XIX en arribar a la badia era la d'una ciutat envoltada de murades, unes fortificacions que tenien l'origen a l'època medieval, però que havien estat ampliades i reforçades successivament per atendre les demandes defensives de Ciutat⁷⁹. Això no obstant, a partir de la segona meitat del segle XIX es plantejà la necessitat del seu enderrocament, atenent a raons higienistes i urbanístiques⁸⁰. L'enderrocament, que començà el 1902, va perllongar-se durant trenta anys,

⁷⁸ RUSIÑOL, S. *Op. Cit.* 1999 (1893), p. 37

⁷⁹ BERNAT, M.; SERRA, J. "El darrer recinte: els inicis de la quinta murada de Ciutat de Mallorca (s. XVI)". INSTITUT D'ESTUDIS BALEÀRICS. *Les murades de Palma: miscel·lània*. Palma: Institut d'Estudis Baleàrics, 2002, pp. 37 - 70.

⁸⁰ ESTADA, E. *La ciudad de Palma: su industria, sus fortificaciones, sus condiciones sanitarias y su ensanche, con un apéndice sobre las condiciones que han de reunir las viviendas para ser salubres*. Palma: Govern de les Illes Balears, Conselleria d'Innovació i Energia, 2003.

SÁEZ, F. "Palma entre dos siglos: l'enderrocament de les muralles". INSTITUT D'ESTUDIS BALEÀRICS. *Op. Cit.*, pp. 17 – 28.

fins el 1932⁸¹. Tot i així, actualment encara resta en peu el tram de la murada situat entre els baluards de Sant Pere i del Príncep. Encara que el tram comprès entre la porta del Moll i la porta de les Drassanes ja havia estat enderrocat l'any 1873⁸².

L'obra de Saint-Sauveur descriu les murades amb les següents paraules:

«[...] Cette ville est environnée d'une simple muraille de 14 palmes d'épaisseur, bâtie d'une pierre blanche et tendre, que le houlet ne fait point éclater. Cette enceinte est défendue par 13 bastions, dont le terreplein a plus de 50 pas géométriques, plusieurs avec des redoutes, deux demi-lunes et un ouvrage à cornes. Du côté de la terre, la place est environnée d'un large fosse, mais à sec; de celui de la mer elle a une fausse braie étroite. Les fortifications de Palma ne paroissent pas assez considérables pour la mettre en état de soutenir un siège un peu long. On entre dans cette ville par huit portes, dont deux du côté de la mer. [...]»⁸³

Ens trobam davant una descripció concisa i detallada, en la qual l'autor detalla les dimensions de la fortificació - catorze pams d'ampla -; el material - una pedra blanca i suau - i el nombre de bastions - tretze - i de portes d'entrada - vuit, dues de les quals estan situades al costat de la mar -. Es tracta d'unes dades prou verídiques, malgrat no especificui que la pedra amb la qual foren bastides és marès i hi hagi algunes errades en el nombre de bastions i en les localitzacions de les portes. Si prenem com a font el *Plano y vista marítima de la ciudad de Palma en la isla de Mallorca* gravat pel prevere Llorenç M. Muntaner l'any 1831⁸⁴ - moment en què les fortificacions de Palma devien presentar un aspecte similar als anys de l'estada de Saint-Sauveur a les illes -, podem constatar que les murades tenien tan sols deu baluards - el de Santa Creu i el de Santa Catalina flanquejaven la façana marítima i els altres vuit

⁸¹ DEL HOYO, X.; COMPANYY, A. "Les murades de Palma: imatges i documents". INSTITUT D'ESTUDIS BALEÀRICS. *Op. Cit*, pp. 88 – 101.

TOUS, J. "Las murallas de Palma durante la Edad Moderna". ARXIU MUNICIPAL DE PALMA. / *Centenari de l'enderrocament de les Murades de Palma 1902 – 2002*. Palma: Servei d'Arxius i Biblioteques de l'Ajuntament de Palma, 2004, pp. 98 i 99.

⁸² TOUS, J. *Op. Cit*, pp. 94 i 95.

SÁEZ, F. *Op. Cit*, pp. 19 i 27.

ZAFORTEZA, D. *La Ciudad de Mallorca. Ensayo histórico toponímico. Tomo 1*. Palma: Ajuntament de Palma, 1953 – 1960. P. 83 – 87.

⁸³ GRASSET DE SAINT-SAUVEUR, A. *Op. cit*, pp. 81 - 84.

⁸⁴ GINARD, A.; PICORNELL, C.; SEGUÍ, J.M. *700 de cartografia de les Illes Balears: Palau Solleric del 13 al 31 de març del 1986*. Palma: Ajuntament, 1986, pp. 95 i 123.

estaven situats al voltant de la resta del recinte i eren els de Sant Jeroni, del Socorredor, de Sant Antoni, de Zanoguera, de Santa Margalida, de Jesús, del Sitjar i de Moranta – i que disposaven de nou portes d'entrada, quatre de les quals estaven situades a la façana marítima – la de la Mar, de la Portella, del Moll i de les Drassanes – i les altres cinc permetien la comunicació amb l'interior de l'illa – la Porta del Camp, de Sant Antoni, Pintada, de Jesús i de Santa Catalina -⁸⁵.

Fig. 7. Llorenç M. Muntaner. *Plànol i vista marítima de la ciutat de Palma a l'illa de Mallorca* (1831)

⁸⁵ LLAUGER, M.A. *Les rondes de Ciutat*. Palma: Govern Balear - Conselleria d'Obres Públiques i Ordenació del Territori, 1992, pp. 13 – 17.

En definitiva, l'autor considera que es tracta d'una fortificació simple, que no sembla capaç de posar la ciutat en estat de suportar un setge un poc llarg. Aquestes darreres reflexions són prou importants si tenim en compte que l'obra del diplomàtic francès pot ser considerada com un informe estratègic i militar al servei dels interessos napoleònics⁸⁶. Tal volta tampoc sigui casual que l'element que més ressalta en el gravat general de la badia de Palma que il·lustra la publicació de Saint-Sauveur sigui, precisament, la murada que defensava la ciutat.

L'Arxiduc, a l'apartat dedicat a la descripció general de la badia, només dedica unes breus línies a les fortificacions:

«[...] Cuando, navegando en alta mar, se arriba a la amplia bahía de Palma, particularmente si se viene del Oeste, van emergiendo [...] las doradas murallas [...]»⁸⁷

En aquestes primeres impressions de la ciutat, l'Arxiduc es limita a qualificar les murades com a daurades, fent així referència al color de les pedres. En aquest cas, el noble austríac s'allunya de la minuciositat pròpia del recull científic per endinsar-se en un relat més pròpiament literari. Tanmateix, no podem oblidar que, en determinades èpoques de la seva vida, l'Arxiduc intentà compaginar els estudis de caire científic amb la composició poètica⁸⁸. Això no obstant, unes pàgines més endavant, trobam una descripció detallada de tot el recinte fortificat de la ciutat, que inclou un breu resum de la història de la seva construcció⁸⁹.

Quant a les imatges de la badia que il·lustren aquesta obra de l'Arxiduc, podem observar una part de les fortificacions de la façana marítima en el gravat titulat *La Lonja y la Catedral*. Les murades apareixen en primer terme, separant la composició diagonalment en dues parts. A la part inferior dreta, fora del recinte, però arran dels murs, hi veiem el camí de ronda i, ja dins la mar, les barques i els pescadors que amarren o estan a punt de partir. A la part superior esquerra,

⁸⁶ AGUILÓ, A.J. *Op. Cit*, pp. 9 – 11.

⁸⁷ HASBURG-LORENA, L.S. *Op. Cit*, p. 3

⁸⁸ TRIAS, S. "Presentació". HASBURG-LORENA, L.S. *Portopí a la badia de Palma de Mallorca*. Palma: Govern Balear. Conselleria de Cultura, Educació i Esports, 1994 (Praga, 1914), p. 7.

⁸⁹ HASBURG-LORENA, L.S. *Op. Cit*, pp. 5 – 15.

dins el recinte murari, hi trobam el Consolat de la Mar, la Llotja - amb l'antic quarter dels Milicians a la seva dreta - i, senyorejant la composició, la Seu, que en aquells moments estava en obres a causa de la construcció de la nova façana. Malgrat l'obra *Die Stadt Palma* fos publicada a Leipzig el 1882, el gravat de l'Arxiduc o la imatge que va fer servir com a model foren realitzats anteriorment a aquesta data. De fet, podem asseverar que la imatge fou presa abans de 1873, ja que en el gravat podem observar els murs de la zona de la Llotja i el quarter dels Milicians, que foren enderrocats aquell any. L'Arxiduc utilitzà habitualment la fotografia com a mètode de registre per a la realització de gravats⁹⁰ i, ateses les notables similituds de la imatge publicada a *Die Stadt Palma* amb una fotografia de 1872, podem suposar que aquesta fou la imatge utilitzada per l'Arxiduc com a model per al gravat⁹¹. La fotografia fou publicada per Xavier del Hoyo i Arnau Company en un article de 2002⁹² en el qual afirmen que la imatges pertany a l'Arxiu de la família Escalas Caimary⁹³.

⁹⁰ HABSBERG-LORENA, L.S. *Op. Cit.*, p. 125.

⁹¹ FERRÀ, B. *El archiduque errante: Luis Salvador de Austria*. Palma: Miquel Font editor, 1994 (1948), p. 58.

⁹² DEL HOYO, X.; COMPANYY, A. *Op. Cit.*, p. 64.

⁹³ Això no obstant, segons informacions orals de la Dra. M. Josep Mulet, no podem confirmar que es tracti d'una imatge presa pel fotògraf Jaume Escalas Adrover (Santanyí, 1847 - Palma, 1929) i dipositada a l'arxiu de la família Escalas Caimary.

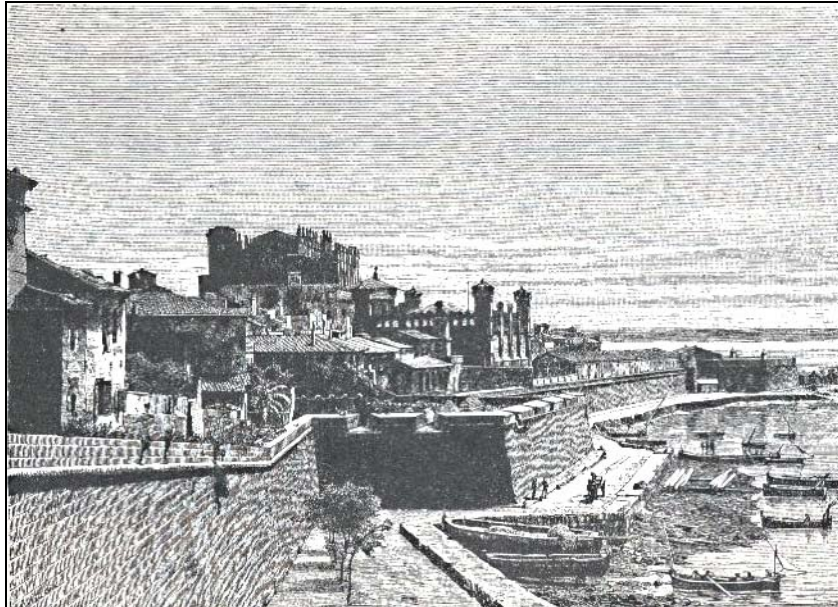

Fig. 8. La Llonja amb la Catedral al fons. Lluís Savador d'Habsburg – Lorena, arxiduc d'Àustria.
Die Stadt Palma: Separatabdruck aus dem Werte: Die Balearen: in Wort und Bild gelchildert
(1882)

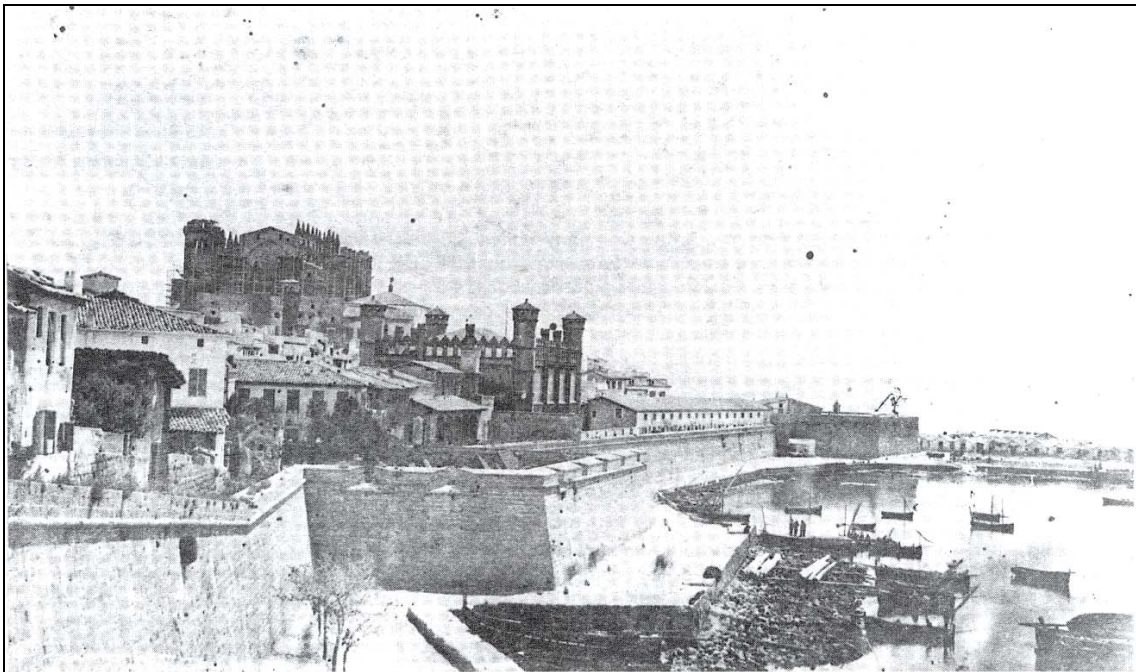

Fig. 9. Imatge de les murades atribuïda a l'arxiu de la família Escalas Caimary. Xavier del Hoyo;
Arnau Company. "Les murades de Palma: imatges i documents". Institut d'Estudis Baleàrics.
Les murades de Palma: miscel·lània. (2002)

La guia de Chamberlin ens ofereix la següent referència a les murades:

«[...] In some lights of the morning it [Palma] [...] appears as if held up by its ancient walls which girt it on both sides. [...]»⁹⁴

Segons l'autor, a la llum del matí, sembla com si la ciutat fos sostinguda per les seves antigues murades, les quals la ceneixen a ambdós costats. La metàfora de Chamberlin pretén atreure l'atenció dels futurs viatgers vers una ciutat que encara conservava part de les antigues fortificacions. Si bé en el moment de la visita d'aquest autor (c. 1925) part de les murades de la façana marítima ja havien estat enderrocades – d'aquí que l'autor no esmenti que els murs encerclen totalment la ciutat, sinó que la ceneixen als costats -, el baluard de Chacón encara restava en peu, ja que no fou enderrocat fins el 1931⁹⁵. Això no obstant, Chamberlin ni fa cap referència històrica a les fortificacions ni al·ludeix les obres de demolició en les quals estava immersa Palma d'ençà de feia dues dècades.

Podem considerar que els tres relats i la imatge ofereixen informació sobre l'evolució viscuda per les murades d'ençà de principis del segle XX. Com a reflex de les transformacions de la ciutat, els viatgers cada cop remarquen menys la primitiva funció defensiva del recinte i, com a conseqüència d'aquest fet, en testimonien el lent procés d'enderrocament.

3.2.4. El Consolat de la Mar

L'edifici del Consolat de la Mar, situat entre la Llotja i l'antic edifici de ses Minyones, és una altra de les fites patrimonials de la badia. L'edifici original, que estilísticament podem situar en el període de transició entre el Renaixement i el Manierisme, fou construït entre 1614 i 1669⁹⁶ a instàncies del

⁹⁴ CHAMBERLIN, F. *Op. Cit*, p. 47.

⁹⁵ DEL HOYO, X.; COMPANYY, A. *Op. Cit*, p. 87.

SIMÓN, P. "Les murades de Palma avui". ARXIU MUNICIPAL DE PALMA. *Op. Cit*, p. 129.

⁹⁶ GAMBÚS, M.; MASSANET, M. *Itinerarios arquitectónicos de las Islas Baleares*. Palma: Conselleria d'Educació i Cultura del Govern Balear, 1987, pp. 96 i 97.

Col·legi de la Mercaderia – òrgan destinat a defensar els interessos del sector i a recaptar impostos -. L'edifici que actualment coneixem amb el nom de Consolat de la Mar no va ser mai la seu d'aquesta institució, sinó que aquest tribunal - destinat a administrar justícia en plets derivats del comerç marítim de Mallorca i de les relacions marítimes dels mallorquins - es reunia a la Llotja. L'any 1800, el Consolat i el Col·legi de la Mercaderia varen integrar-se en el Reial Consolat de Mar i Terra, el qual sí va instal·lar-se a l'edifici que ens ocupa⁹⁷. L'any 1811 l'arquitecte madrileny Isidro González Velázquez (1765 – 1840) va projectar-ne una reforma neoclàssica, que mai no va ser totalment executada⁹⁸. La institució només va sobreviure fins el 1829, any de la creació de la Reial Junta de Comerç de l'illa de Mallorca⁹⁹. A partir d'aleshores, l'edifici patí una acusada degradació al llarg del segle XIX.

L'única al·lusió a aquest edifici que hem localitzat és la de la guia de Chamberlin:

«[...] and next to the Lonja, joining it on the left, is the ancient seat of the Admiralty Court, with a covered gallery toward the sea, and a clock on its low tower. [...]»¹⁰⁰

En aquesta breu referència al Consolat de la Mar, l'autor evoca l'antiga funció de l'edifici com a tribunal de justícia, però no especifica l'ús al qual estava dedicat en el moment en què ell arribà a la ciutat. L'any 1925 l'edifici era propietat del Ministeri d'Educació. A principis del segle XX s'hi havia instal·lat l'Escola Normal Femenina i, entre 1907 i 1921 havia acollit l'Escola de Comerç¹⁰¹. A més, la guia de viatges només anomena la façana marítima de l'edifici, que, fins l'enderrocament de les murades, era la façana posterior. La

⁹⁷ PIÑA, R. *El Consolat de Mar. Mallorca 1326 – 1800*. Palma: Institut d'Estudis Baleàrics, 1985, p. 162.

⁹⁸ CANTARELLAS, C. *Op. Cit.* 1981. P193 i 194.

SEBASTIÁN, S.; ALONSO, A. *Arquitectura mallorquina moderna y contemporánea*. Palma: Estudio General Luliano, 1973, p. 147.

⁹⁹ PIÑA, R. *Op. Cit.*, p. 164.

¹⁰⁰ CHAMBERLIN, F. *Op. Cit.*, p. 47.

¹⁰¹ VERDAGUER, J. "Alma Mater (Primers quaranta anys de l'Escola Professional de Comerç de Palma de Mallorca)". DIVERSOS AUTORS. *Alma Mater II. 100 anys creant valors*. Palma: Universitat de les Illes Balears, 2008, p. 78.

galeria coberta a la qual fa referència l'autor és la loggia renaixentista de cinc arcs, els quals es corresponen amb les obertures de la sala principal¹⁰².

3.2.5. La Llotja

Just devora el Consolat de la Mar, trobam la Llotja, un dels edificis més emblemàtics de la ciutat. Bastida entre 1426 i 1448 per l'arquitecte i escultor Guillem Sagrera¹⁰³ com a seu del Col·legi de Mercaders¹⁰⁴, la Llotja representa la culminació del gòtic civil mallorquí¹⁰⁵.

L'obra de Piferrer inclou una breu referència al monument medieval:

« [...] Las torrecillas de la Lonja asoman por encima de la muralla.
[...]»¹⁰⁶

L'autor dóna compte de la visió de les torretes de la Llotja, que guaitaven per damunt de la murada, ja que, com hem vist anteriorment, en el moment en què Piferrer i Parcerisa visitaren l'illa, el tram de murada de davant la Llotja encara no havia estat enderrocat. Les torretes a les quals fa referència Piferrer són les quatre torres octogonals situades als angles a manera de contraforts i les deu torres menors que es corresponen amb els trams interiors. A pesar de la brevetat d'aquest fragment, que fa referència a les primeres impressions del viatger quan arriba a la ciutat, no podem oblidar que l'obra de Piferrer té un capítol dedicat a la Llotja¹⁰⁷, en el qual l'autor descriu i aprofundeix en les dades històriques, alhora que emfatitza el caràcter pintoresc i sublim de l'edifici,

¹⁰² LUCENA, M.; FONTENLA, J.M.; MOSTEIRO, J.L.; POMAR, I. *Op. Cit*, p. 80.

SEBASTIÁN, S.; ALONSO, A. *Op. Cit*, pp. 32 i 33.

¹⁰³ SABATER, T. "Guillem Sagrera, arquitecto y escultor". CLIMENT, F. (coord.). *La Lonja de Palma*. Palma: Direcció General d'Arquitectura i Habitatge, 2003, pp. 57 – 77.

¹⁰⁴ RIERA, M. "El Colegio de la Mercadería". CLIMENT, F. (coord.). *Op. Cit*, pp. 33 – 39.

¹⁰⁵ GAMBÚS, M.; MASSANET, M. *Op. Cit*, pp. 94 i 95.

CANTARELLAS, C. "La Lonja de Palma. Un espacio único". CLIMENT, F. (coord.). *Op. Cit*, pp. 79 - 106.

¹⁰⁶ PIFERRER, P. *Op. Cit*, p. 138.

¹⁰⁷ PIFERRER, P. *Op. Cit*, pp. 209 – 232.

el qual combina la serenor de la bellesa clàssica amb la sublimitat com a sensació que altera l'ànim¹⁰⁸.

L'Espagne, del baró Davillier, ens ofereix la següent panoràmica de la Llotja:

« [...] plus bas, nous distinguons les élégantes découpures de la Lonja, précieux joyau d'architecture du quinzième siècle [...]»¹⁰⁹

L'autor qualifica l'edifici d'elegant i el considera una joia de l'arquitectura del segle XV. En aquestes paraules, endevinam la fascinació que el monument va produir en el viatger i el coneixement que aquest tenia de les dades constructives de l'edifici. Això no obstant, ni l'anterior text de Piferrer ni aquest de Davillier donen compte de l'ús de l'edifici, que aleshores s'emprava com a sala de balls de Carnaval, i que anteriorment havia estat magatzem de gra i foneria de canons durant la Guerra del Francès (1808 – 1814)¹¹⁰.

La darrera cita sobre la Llotja la trobam a l'obra de Chamberlin:

«[...] In front, is the Lonja, a little to the left of the long wharf which juts out on the right to meet the steamer and connect with the white lighthouse it supports. [...]»¹¹¹

Aquesta guia turística es limita a situar l'edifici respecte del moll, sense fer-ne cap valoració ni descriure'l.

L'equilibrada i senzilla composició d'aquest edifici feren que fos contemplat amb admiració pels viatgers i considerat com el millor monument de la ciutat, no només pels romàntics, com ara Piferrer i Davillier, - amb una inclinació manifesta pels edificis gòtics – i pels autors del segle XX, com és el cas de Chamberlin, sinó fins i tot pels il·lustrats de finals del segle XVIII i començaments del XIX - menys receptius a la sensibilitat medieval -¹¹². De fet,

¹⁰⁸ ARIÑO, J. M. *Op. Cit*, pp. 99, 375 i 376.

¹⁰⁹ DAVILLIER, C. *Op. Cit*, pp. 776 i 777.

¹¹⁰ SANZ DE LA TORRE, A. *Op. Cit*. 2000, p. 439.

¹¹¹ CHAMBERLIN, F. *Op. Cit*, p. 47.

¹¹² CANTARELLAS, C. "Fortuna crítica e historiográfica". CLIMENT, F. (coord.). *Op. Cit*, pp. 1 – 21.

LUCENA, M.; FONTENLA, J.M.; MOSTEIRO, J.L.; POMAR, I. *Op. Cit*, p. 46.

SANZ DE LA TORRE, A. "Imagen romántica de la Lonja de Palma". *Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana*. 56. Palma: Societat Arqueològica Lul·liana, 2000, pp. 433, 435 i 436.

la *Carta Histórico-artística sobre el edificio de la Lonja*, escrita per Jovellanos l'any 1807¹¹³, no només és una valuosa aportació per a la historiografia de la Llotja, sinó que és una mostra de la contribució de l'autor en la recuperació del gòtic¹¹⁴.

3.2.6. El Palau de l'Almudaina

D'ençà de la seva construcció a principis del segle X com a alcàsser islàmic, fins a les successives restauracions dutes a terme a partir de finals del segle XIX, passant per l'ampliació i habilitació com a residència reial, realitzada després de la conquesta catalana de 1229, el Palau de l'Almudaina ha restat com una de les fites patrimonials de la badia¹¹⁵. Això no obstant, entre les obres escollides per al present estudi, tan sols trobam dues breus mencions a aquest edifici.

El primer relat correspon a l'obra de Piferrer:

«[...] mientras hacía la derecha la imponente masa del Palacio sombrea la playa desde aquella altura [...]»¹¹⁶

La imponent massa del Palau al qual fa referència l'autor és l'Almudaina, que en el moment de la visita del català (c. 1840) estava situada d'alt de la platja, ja que la mar arribava fins les murades. De fet, sembla que al segle XI es va bastir un nou mur, guanyant terreny a la mar, que acabava en una torre situada a la cantonada, que mirava a la mar i al torrent de sa Riera. Aquest nou mur tenia la particularitat que s'obria en un gran arc a través del qual les galeres del valí accedien a un escar interior que restava resguardat¹¹⁷. Piferrer no dóna cap dada històrica sobre el monument ni tampoc en descriu les característiques

¹¹³ JOVELLANOS, G. *Carta histórico-artística sobre el edificio de la Lonja de Mallorca que escribió en 1807 el Escelentísimo Señor D. Gaspar de Jovellanos á un amigo profesor de Bellas Artes*. Palma: Impremta Real regentada por D. Juan Gausp y Pascual, 1835.

¹¹⁴ CANTARELLAS, C. *Op. Cit.* 2007, p. 8.

¹¹⁵ LUCENA, M.; FONTENLA, J.M.; MOSTEIRO, J.L.; POMAR, I. *Palma. Guia d'Arquitectura*. Palma: Col·legi Oficial d'Arquitectes de Balears, 1997, p. 22.

¹¹⁶ PIFERRER, P. *Op. cit.*, p. 138.

¹¹⁷ ESTABÉN, F. *La Almudaina: castillo real de la Ciudad de Mallorca*. Palma: Asociación Española de Amigos de los Castillos. Sección Provincial de Baleares, 1975, p. 22.

arquitectòniques, sinó que es limita a destacar la sublimitat de l'edifici – que constitueix una estructura alta i imponent – i el pintoresquisme del seu emplaçament – ja que està situat a una alçada que li permet ombrejar la platja -¹¹⁸. Això no obstant, com fa en altres monuments, Piferrer dedica un capítol de l'obra a descriure i donar dades històriques del Palau de l'Almudaina¹¹⁹.

La guia de Chamberlin ens ofereix l'altra referència a l'Almudaina:

«[...] Above the bastion of the fortifications, on the right, facing, is the old Moorish Palace of the Almudaina [...]»¹²⁰

L'autor situa el Palau de l'Almudaina sobre el bastió de les fortificacions de la ciutat, és a dir, en la seva localització, damunt les murades. Tot i així, quan l'autor fa esment a les fortificacions també podria referir-se al bastió de l'edifici, ja que no podem oblidar que l'Almudaina tenia funcions defensives, a més de residencials. Chamberlin qualifica l'edifici com un vell palau “musulmà”, fent referència als orígens islàmics de la construcció. Com hem assenyalat abans, l'edifici fou concebut com a alcassaba (fortalesa) i alcàsser (residència reial dels valís) durant la dominació musulmana de Mallorca (902 - 1229). Concretament, sembla ser que les restes més antigues daten de l'època califal ja que alguns dels paraments presenten peces posades de cap i través, un sistema constructiu típicament califal¹²¹. Això no obstant, l'autor no fa referència al probable origen romà de l'assentament, fet que pot ser causat, bé pel seu desconeixement de les tesis de Pere d'Alcàntara Penya - qui al segle XIX defensava l'existència d'un nucli defensiu fortificat d'època romana al solar de l'Almudaina¹²² - , bé al fet que les troballes arqueològiques de restes romanes

¹¹⁸ ARIÑO, J. M. *Op. Cit*, p. 412.

SANZ DE LA TORRE, A. “El Palacio de La Almudaina visto por los eruditos y viajeros del romanticismo”. *Goya. Revista de Arte. Núm. 259 – 260. Julio – Octubre 1997*. Madrid: Fundación Lázaro Galdiano, 1997, pp. 469 – 474.

¹¹⁹ PIFERRER, P. *Op. Cit*, pp. 141 – 148.

¹²⁰ CHAMBERLIN, F. *Op. cit*, p. 47.

¹²¹ ROSSELLÓ, G. *Notes en torn al castell reial de Madîna Mayûrqa*. Palma: Museu de Mallorca, 1985, pp. 11 – 13.

SANCHO, J.L.; LORRIO, F. (fot.). *Palacio Real de la Almudaina*. Madrid: Patrimonio Nacional, 1989, pp. 5 i 6.

¹²² PENYA, P. *Antiguos recintos fortificados de la ciudad de Palma*. Palma : Editorial Mallorquina de Francisco Pons, 1956, pp. 25 – 36.

ROSSELLÓ, G. *Op. cit*, p. 13.

daten de la dècada de 1970¹²³. Chamberlin tampoc fa al·lusió a les successives transformacions, bé en època dels reis Jaume II (Montpeller, 1243 - Mallorca, 1311) i Sanç I (? , segle XIII - Formiguera, 1324) per convertir l'edifici en castell reial, bé en èpoques posteriors¹²⁴, les quals canviaren profundament l'estructura física islàmica de l'alcàsser al qual fa referència Chamberlin¹²⁵. D'aquesta manera, la descripció que la guia fa del Palau de l'Almudaina representa la voluntat de simplificar tots els segles d'història del monument en un adjectiu, quelcom que és ben característic de les guies destinades al consum turístic.

Ambdós autors remarquen la magnificència de l'emplaçament de l'edifici, situat dalt la murada. No obstant això, com hem vist anteriorment, el fragment de Piferrer ens remet a les poètiques del pintoresc i del sublim i la guia de Chamberlin, en canvi, fa referència a la filiació islàmica de la primitiva construcció.

3.2.7. La Catedral

La Seu és l'edifici més emblemàtic de la badia de Palma, tant pel valor patrimonial de la seva arquitectura i dels bens mobles que conté, com per la seva significació simbòlica com a centre religiós. Així mateix, la seva situació estratègica li ha permès dominar la ciutat i el port i li ha conferit un paper destacat com a fita paisatgística. Per aquest motiu, malgrat les transformacions que han afectat l'entorn més immediat de l'edifici, aquest segueix essent el principal focus d'atenció de la badia. No debades, la Catedral atragué les

¹²³ ESTABÉN, F. *Op. cit.*, pp. 115 - 119.

SANCHO, J.L.; LORRIO, F. (fot.). *Op. cit.*, pp. 5 i 6.

¹²⁴ DURLIAT, M. *L'art en el regne de Mallorca*. Palma: Editorial Moll, 1989, pp. 181 – 198,
SASTRE, J. *La remodelación de la Almudaina de Madina Mayurqa en Palau Reial por Jaime II y Sancho I : 1305-1314*. Palma: Societat Arqueològica Lul.liana, 1989. Separata de: *Bolletí de la Societat Arqueològica Lul.liana*; núm. 45, 1989, pp. 106 i 107.

¹²⁵ SASTRE, J. *Els llibres d'obra del Palau Reial de l'Almudaina: 1309-1314*. Palma: Universitat de les Illes Balears, 2001, p. 11.

mirades dels forans que ens visitaren al llarg del segle XIX i les primeres dècades del segle XX, tal com demostra el fet que, d'entre els elements patrimonials i paisatgístics que configuren la badia, aquest sigui el que més descripcions acapara.

Piferrer, al volum dedicat a Mallorca de *Recuerdos y Bellezas de España* dedica unes breus línies a la Seu:

«[...] mientras hacía la derecha [...] la Catedral levanta las agujas de su frontispicio y los numerosos estribos, arbotantes y botareles de mediodía. [...]»¹²⁶

Les agulles del frontispici que assenyala l'autor són les torres de l'antiga façana de la Seu, atès que l'actual façana, inspirada en el gòtic italià, fou dissenyada per l'arquitecte madrileny Juan Bautista Peyronnet (Madrid, 1812 - 1875) i bastida en un llarg període comprès entre 1852 i 1888; per contra, l'obra de Piferrer fou publicada per primer cop l'any 1842. La façana de la Seu presentava un estat deficient i amenaçava ruïna, fet que ja s'havia constatat l'any 1679. El terratrèmol de 1851, que va danyar-ne la part superior i les torres, va provocar l'adopció de mesures urgents. El projecte, que fou encarregat a Peyronnet, a més de la resolució dels problemes tècnics i de la restauració de la façana, preveia l'acabament del campanar i una reforma de l'interior que consistia a traslladar el cor al presbiteri. Això no obstant, només es varen emprendre les obres relatives a la façana, respectant el portal d'ingrés de l'antiga façana de l'Almudaina. La façana que veren Piferrer i Parcerisa en arribar a Palma havia estat realitzada al llarg del segle XVI i havia quedat inconclusa el 1601¹²⁷. Segons es desprèn dels dibuixos i gravats - entre els quals podem destacar el de Joseph Bonaventure Laurens (Carpentràs,

¹²⁶ PIFERRER, P. *Op. cit.*, p. 138.

¹²⁷ CANTARELLAS, C. *Op. Cit.* 1981, pp. 415 i 416.

CANTARELLAS, C. "La intervención del arquitecto Peyronnet en la Catedral de Palma". *Mayurqa* 1975, v. 14. Palma: Universitat de les Illes Balears, 1975, pp. 185 – 213.

NAVASCUÉS, P. "La façana nova de la Seu (1852 – 1888)". PASCUAL, A. (coord.) *La Seu de Mallorca*. Palma: José J. de Olañeta, 1995, pp. 186 – 197.

ROTGER, M. *Restauración de la Catedral de Mallorca*. Palma: Tipo-litografía de Amengual y Muntaner, 1907, pp. 39 – 47.

Provença, 1801 - Montpeller, 1890) publicat l'any 1840¹²⁸ - es tractava d'una façana senzilla:

«[...] compartimentada en tres panys verticals, que corresponien a les tres naus del temple, formades pel sortint dels estreps centrals i laterals del pla de façana. El pany central contenia, com ara, el magnífic portal del renaixement tardà de l'Almudaina, fruit de l'art singular d'Antoni Verger, i al seu damunt un gran oval cegat en el s. XVII o XVIII, atesa la perillositat del desplom descobert en la façana des d'antic. Aquesta, fou, molt probablement, la causa de cegar també els dos ovals menors corresponents als llenços de les naus laterals. És molt problemàtica la interpretació, en aquests dibuixos vells, de la presència d'unes grans obertures assenyalades sobre aquests ovats, que deixaven veure al seu darrere els arcbotants que flanquegen la nau major. Uns capcims vuitavats donaven major alçada als cossos de flanqueig com a coronació de matxons d'escales. Finalment, tota la façana acabava en una línia horitzontal forta [...]»¹²⁹

Fig. 10. Vista de la catedral de Palma, presa des del jardí de l'antic convent de Sant Domingo, arrasat el 1836. [...] J. B. Laurens. *Souvenirs d'un voyage d'art a l'île de Majorque ornés de cinquante-cinq planches lithographiées* (1840).

¹²⁸ LAURENS, J.B. *Souvenirs d'un voyage d'art a l'île de Majorque ornés de cinquante-cinq planches lithographiées*. Palma: Editorial Moll, 1945 (París, 1840). Làmina XXVII

¹²⁹ NAVASCUES, P. *Op. cit.*, p. 189.

Això no obstant, hem d'assenyalar que a la segona edició de l'obra de Piferrer i Parcerisa, publicada el 1888 i revisada per Josep Maria Quadrado, l'historiador menorquí afegeix un capítol dedicat a la nova façana de la Seu, en el qual manifesta el seu rebuig pel disseny de Peyronnet, que considera poc adequat per a la Seu:

«Muy contra lo que deploraba Piferrer al terminar el anterior capítulo, el frontis de la Catedral no se queda al fin incompleto; a la robustísima, gigantesca y desnuda pared han venido a reemplazar avanzados contrafuertes, octógonas torrecillas, trepadas agujas, erizado frontón, arbotantes lobulados, estatuas, relieves; nada resta de lo que vio sino la portada mezquina y ajena de elegancia engastada en el nuevo lienzo ...[...]»¹³⁰

Com hem vist, la descripció que fa Piferrer de la Catedral en arribar a la ciutat per la mar és minsa, però l'autor dedica un extens capítol a la descripció i a la història de l'edifici, a més d'un apèndix documental¹³¹, basat en el coneixement directe de les fonts¹³². A través de l'èmfasi que fa en els elements més pròpiament gòtics, com són els contraforts, arcbotants i boterells de la façana del Mirador (sud), veiem, altre cop, veiem com Piferrer destaca la bellesa exterior del temple, la qual uneix la grandiositat i la immensitat amb la primor i la lleugeresa¹³³. De fet, la portada del Mirador va ser la part més admirada de la catedral per part dels viatgers del Romanticisme, ja que era considerada com una autèntica obra mestra de l'arquitectura i l'escultura gòtiques¹³⁴.

Davillier també relata breument la impressió que li causa la Seu en arribar a la ciutat:

«[...] Au-dessus s'élève Palma avec son imposante cathédrale gothique [...]»¹³⁵

¹³⁰ PIFERRER, P.; QUADRADO, J.M. *Op. Cit.* P 354.

TUGORES, F. *Op. Cit.*, p. 78

¹³¹ PIFERRER, P. *Op. cit.*, pp. 148 – 194, 260 - 265.

¹³² DOMENGE, J. *L'obra de la Seu: el procés de construcció de la catedral de Mallorca en el tres-cents*. Palma: Institut d'Estudis Baleàrics, 1997, pp. 33 i 34.

¹³³ ARIÑO, J. M. *Op. Cit.*, p. 371.

¹³⁴ SANZ DE LA TORRE, A. "Imagen romántica de la catedral de Palma". *Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana*. 58. Palma: Societat Arqueològica Lul·liana, 2002, pp. 160 i 164.

¹³⁵ DAVILLIER, C. *Op. Cit.*, p. 776.

El viatger francès destaca els trets que més li criden l'atenció de l'edifici, sense aportar-ne dades històriques ni descriure'n les característiques arquitectòniques. D'aquesta manera, remarca tres aspectes de la Catedral que encaixen perfectament amb la seva mirada, influenciada pel Romanticisme:

- La grandiositat i magnitud de les seves dimensions, que li conferien un aspecte imponent; fet que cridà enormement l'atenció dels viatgers i erudits de l'època¹³⁶.
- La privilegiada situació geogràfica de l'edifici, que fou bastit dalt d'un turó situat just a la vorera del mar, arran del recinte emmurallat, en el solar d'una antiga mesquita de *Madîna Mayûrqa*.
- L'arquitectura gòtica de l'edifici. Davillier no dubta a l'hora de qualificar tota la Catedral com a gòtica. Aquest fet indica, d'una banda, els orígens constructius de la fàbrica, que fou bastida a partir dels inicis del segle XIV, però que no fou acabada fins l'any 1601¹³⁷. D'altra banda, el qualificatiu emprat per l'autor denota l'atracció que sentia pel gòtic, considerat com un art original sublim i pintoresc pels artistes i viatgers del segle XIX¹³⁸. Per aquest motiu, no és estrany que el text obviï les traces de les posteriors intervencions renaixentistes, barroques i neoclàssiques.

Els dos següents textos escollits són obra de Santiago Rusiñol, qui deixà constància de la impressió que li causà la Seu en arribar a Palma, tant a la sèrie de relats agrupats a *Des de les Illes* com a *L'illa de la calma*.

A la primera d'aquestes obres hi trobam la següent descripció:

«[...] La blanquísima ciudad, se agolpaba alrededor de la inmensa catedral, que colocada sobre un alto promontorio presentábase con toda su majestad. Anchas paredes subían en grandes masas, pináculos las coronaban con góticas cresterías que el sol cuidaba de dibujar en delicadas y suavísimas sombras, y el oro mismo parecía brotar de

¹³⁶ SANZ DE LA TORRE, A. *Op. Cit.* 2002, p. 161.

¹³⁷ DOMENGE, J. "Tres segles d'obres a la Seu (S. XIV – XVI)". PASCUAL, A. (coord.) *La Seu de Mallorca*. Palma: José J. de Olañeta, 1995, pp. 23 – 35.

DURLIAT, M. *Op. Cit.*, pp. 126 -142.

¹³⁸ ARIÑO, J. M. *Op. Cit.*, p. 459.

aquellos muros, y evaporarse en la atmósfera en brillantes vibraciones.
[...]»¹³⁹

El text de Rusiñol fuig de la descripció detallada i objectiva del monument per endinsar-se en un llenguatge poètic que destaca la monumentalitat de l'edifici – que l'autor no dubta en qualificar d'immens –, la situació geogràfica – d'alt d'un promontori – que li confereix un aspecte majestàtic –, la solidesa dels paraments, els elements gòtics – pinacles i cresteries – i, finalment, el reflex daurat i la llum que irradia. Les omissions de Rusiñol respecte als aspectes històrics i constructius de l'edifici ha de ser entesa com la voluntat de presentar la Seu com un lloc de bellesa intemporal al voltant del qual s'amuntega la ciutat.

La segona referència de la Seu a les obres sobre Mallorca de Santiago Rusiñol la trobam a *L'illa de la calma*:

«[...] una Seu tan assolellada que no se sap si ella pren el sol o és el sol que pren la catedral [...]»¹⁴⁰

El sol esdevé metàfora de la lluminositat que, segons Rusiñol, irradia la Seu. Altre cop, veiem com les imatges literàries amb referències pictòriques i cromàtiques inunden les paraules del viatger català, qui encaixa perfectament en la categoria d'artista posseïdor d'un talent múltiple, mitjançant el qual mai va deixar de combinar i enllaçar pintura i literatura¹⁴¹.

El llibre de viatges de Margaret D'Este mostra la següent panoràmica de la Catedral:

«[...] the great cathedral that towers high above all other buildings.
[...]»¹⁴²

L'autora es limita a comentar que la Seu és un edifici alt i de grans dimensions que destaca per damunt de tots els altres. La fotografia de King de la vista general de la badia presa des dels voltants del castell de Bellver que apareix a l'obra il·lustra les paraules D'Este ja que la Catedral, que ocupa la part central

¹³⁹ RUSIÑOL, S. *Op. Cit.* 1999 (1893), p. 37.

¹⁴⁰ RUSIÑOL, S. *Op. Cit.* 1946 (1913), p. 8.

¹⁴¹ SOLER, M. «Una gota de terra»: El paisatge mallorquí a la prosa pictòrica de Santiago Rusiñol". *Zeitschrift für Katalanistik / Revista d'Estudis Catalans* 21. Frankfurt am Main: Deutsch-Katalanische Gesellschaft (DKG), 2008, p. 15.

¹⁴² D'ESTE, M. *Op. Cit.*, p. 3.

de la composició, domina la resta d'edificis de la ciutat, tant en volum com en alçada.

La darrera de les descripcions que menciona la Seu pertany a la guia de Chamberlin:

«[...] Above the bastion of the fortifications [...] adjoining it [la Almudaina] on the right is the crown of Palma: the Cathedral [...]»¹⁴³

En aquest cas, l'autor només situa la Catedral – que qualifica com “la corona de Palma” - respecte als monuments dels voltants: està dalt de les murades i contigua, a la dreta, amb el Palau de l'Almudaina. Ens trobam davant un text sintètic, fruit d'una visió panoràmica que obvia qualsevol referència històrica o descripció arquitectònica de l'edifici i se centra en els aspectes que l'autor creu més interessants per als visitants que s'aproximen per primera vegada a la ciutat.

Tot i les notables diferències d'estil i de cronologia, els textos estudiats tenen en comú el fet de subratllar la grandiositat de la Seu - que destaca per damunt de la resta d'edificis de la badia - i els elements arquitectònics pròpiament gòtics. Malgrat alguns dels viatgers estudiats varen ser testimonis de les obres de restauració de la façana - com ara Davillier i l'Arxiduc -, aquests fragments no ens serveixen per documentar aquesta reforma ja que cap hi fa referència.

¹⁴³ CHAMBERLIN, R. *Op. Cit*, p. 47.

3.3. Els ports

Les infraestructures portuàries van indissolublement lligades a la visió de la badia que apareix en els llibres de viatges; no només perquè el port fos el destí dels vaixells en els quals els viatgers arribaven a la ciutat, sinó perquè els canvis experimentats - tant pel port de Portopí com pel de Palma – al llarg del segle XIX i les primeres dècades del segle XX suposaren una modificació de les visuals des de la mar. Aquest canvi va determinar, en bona mesura, l'evolució de la percepció dels viatgers estudiats i, en conseqüència, la transformació del paisatge de la badia en aquest període.

3.3.1. El port de Portopí

Una de les primeres imatges dels viatgers quan arribaven a la badia era el port natural de Portopí, que durant molts segles va ser el principal port de la ciutat¹⁴⁴. Amb la torre de Senyals i la torre de Peraires com a elements representatius, aquesta rada situada a l'extrem occidental de la badia de Palma va cridar l'atenció dels viatgers.

André Grasset de Saint-Sauveur fixa la mirada en el port de Portopí, a principis del segle XIX:

«[...] Il y a un autre chantier de construction, placé sur le rivage de la mer, près du port aux Pins, que l'on appelle, fort improprement, l'arsenal.[...]»¹⁴⁵

Es tracta d'una referència breu que omet l'existència de les torres i que focalitza l'atenció en les drassanes situades a la ribera de la mar, prop del port de Portopí. Segons l'autor, aquest port era anomenat, de manera poc

¹⁴⁴ SOLER, R. *Curiositats del port de Palma de Mallorca*. Palma: Autoritat Portuària (Balears), 1994.

¹⁴⁵ GRASSET DE SAINT-SAUVEUR, A. *Op. Cit*, pp. 84 i 85.

apropiada, l'arsenal. Les drassanes de Portopí, igual que la resta de drassanes de la badia de Palma, visqueren una època d'esplendor al llarg del segle XVIII, que es va interrompre a finals de segle i principis del següent a causa de la interrupció del comerç amb Amèrica arrel de la pèrdua de les antigues colònies americanes¹⁴⁶. En el moment de la visita de Saint-Sauveur, Portopí ja no gaudia de l'esplendor dels segles anteriors. Certament, en el segle XIX, Portopí va perdre la categoria de port, arrel de la gran ampliació del port de Palma en el transcurs de la centúria, i va convertir-se en un barri residencial i d'estiueig¹⁴⁷. És indubtable que aquest text té com a objectiu descriure la visió del viatger de la manera més objectiva possible i que les apreciacions no són llicències literàries de l'autor, sinó judicis de valor, que responen a l'esperit il·lustrat que encarnen la figura i l'obra de Saint-Sauveur.

El text de Piferrer ofereix una detallada descripció del port:

«[...] Mas ya junto al fuerte de S. Carlos, asentada sobre su firme base peñascosa, la torre del Señal ha agitado sus banderas, y sus bellas y nacizas formas rápidamente se van ofreciendo mas distintas. Un ancho talús apéa el solido cuerpo cuadrado de la antigua fábrica, cuya barbacana estriba sobre unos grandiosos modillones de estilo árabe; y el segundo moderno que la corona y remata en la linterna, bien que la priva de su pureza y contrasta con las almenas, no daña al buen efecto del conjunto, sumamente pintoresco en lontananza. Si no es un resto de la dominacion mahometana, almenos se debió de construir inmediatamente despues de la conquista, y ya á poco sirvió de faro á los navegantes que acudian á aquel puerto de Portopí, un tiempo cerrado con cadena, hoy inútil y abandonado. Mas humilde levántase no muy lejos la torre de los Pelaires: pero apenas se hace alto en ella, porque roba toda la atencion el magnifico cuadro que allí se desarrolla. [...]»¹⁴⁸

L'autor se centra, sobretot, en les dues torres que restaven en peu quan ell i Parcerisa visitaren Mallorca durant la dècada de 1840, és a dir, la torre de Senyals i la torre de Peraires; sense anomenar les altres dues torres que havien existit anteriorment: la torre del Far i la torre propera a Sant Nicolauet¹⁴⁹.

¹⁴⁶ POU, J.; SEVILLANO, F. *Historia del puerto de Palma de Mallorca*. Palma: Instituto de Estudios Baleáricos. Patronato José Ma Quadrado: Diputación Provincial, 1974, pp. 324 - 326.

¹⁴⁷ POU, J.; SEVILLANO, F. *Op. cit.*, pp. 235 i 236.

¹⁴⁸ PIFERRER, P. *Op. cit.*, p. 137.

¹⁴⁹ POU MUNTANER, Juan; SEVILLANO COLOM, Francisco. *Op cit.*, pp. 26 - 29

Com assenyala l'autor, al segle XIX, la torre de Senyals allotjava el far i informava la ciutat sobre el moviment nàutic observable a la boca de la badia mitjançant un complet codi de banderes, que substituïa l'antic codi d'astes i bolles¹⁵⁰. L'acurada descripció arquitectònica de la torre s'adequa a l'aspecte que devia tenir en aquella època, però també palesa el gust medieval i la recerca de trets orientalistes de l'autor, qui considera, d'una banda, que els permòdols són d'estil àrab i, de l'altra, que el cos superior – acabat de construir l'any 1613 per incorporar-hi el far - priva a la primitiva torre de la seva puresa i contrasta amb els merlets. A més, l'autor creu que la torre de Senyals tal volta fou construïda en època islàmica o tot just després de la conquesta catalana de 1229. La datació suggerida pel viatger tal volta no s'ajusti del tot a la realitat; tanmateix, tampoc sabem amb certesa si Piferrer tan sols va errar en la recerca de trets orientalistes ja que, malauradament, no coneixem la data exacta en què va ser erigida la torre de Senyals. Això no obstant, tenim notícies de la seva existència a partir de 1344 i, probablement, ja existia el 1249, quan el rei lliurà a la Ciutat la cadena del port i li encarregà de guardar-la¹⁵¹. A continuació, Piferrer fa referència a la situació d'abandonament del port i al seu passat esplendor, quan disposava de la cadena anteriorment esmentada, la qual se suportava a les torres de Senyals i de Peraires i tancava el port en determinats moments, sobretot durant el vespre, per tal de bloquejar l'entrada de les naus¹⁵². La menció a la torre de Peraires és minsa ja que, segons Piferrer, la badia és més humil i no crida tant l'atenció com el paisatge que ve a continuació: amb el castell de Bellver, a l'esquerra, i, al fons, la ciutat de Palma. D'una banda, cal assenyalar que el text de Piferrer és més extens que l'anterior i presenta profusió d'adjectius - *base peñascosa, bellas y macizas formas, ancho talús, antigua fábrica, grandiosos modillones, conjunto sumamente pintoresco, puerto inútil y abandonado, magnífico cuadro*, etc. -. D'altra banda, a diferència de la descripció de Saint-Sauveur, que estava més centrada en els

¹⁵⁰ SOLER, R. *Crònica dels ports balears*. Palma: Documenta Balear: Conselleria d'Obres Públiques, Habitatge i Transports del Govern de les Illes Balears: Autoritat Portuària de Balears, 2004, pp. 52 - 55.

¹⁵¹ POU, J.; SEVILLANO, F. *Op cit*, pp. 239 - 252

SOLER, R. *Op. Cit.* 1994, pp. 48 i 49.

SOLER, R. *Op. cit.* 2004, p. 54

¹⁵² POU, J.; SEVILLANO, F. *Op cit*, pp. 28, 42 - 47

aspectes funcionals de la rada, Piferrer remarca el pintoresquisme de l'indret i té el desig de veure empremtes orientalistes¹⁵³. Aquesta visió romàntica de l'autor es veia reforçada per la presència de les torres medievals i pel fet que el port estigués abandonat i donés la impressió de ser una runa, ja que les restes de construccions antigues són cosiderades per l'autor com un símbol de l'harmonia sublim entre l'art i la natura¹⁵⁴.

Finalment, hem de comentar que la litografia de Parcerisa que il·lustra les descripcions de Piferrer sobre la rada de Portopí representa la torre de senyals entre turbulències atmosfèriques i claroscurs, fet que contribueix a crear un escenari sublim, capaç d'elevat l'ànima de l'artista romàntic a un grau màxim d'alteració anímica¹⁵⁵. La torre, situada al centre de la composició, es correspon amb la descripció de Piferrer, no té edificis adossats i està representada amb les senyals de vigia desplegadas¹⁵⁶. A més, veiem dos vaixells: un veler, en primer pla i a la dreta, i un vapor, al fons i a l'esquerra, que surt del port.

¹⁵³ ARIÑO, J. M. *Op. Cit*, p. 411

TUGORES, F. *Op. cit*, p. 77.

¹⁵⁴ ARIÑO, J. M. *Op. Cit*, p. 390.

¹⁵⁵ ARIÑO, J. M. *Op. Cit*, p. 388.

¹⁵⁶ SOLER, R. *Op. Cit.* 2004, p. 123.

Fig. 11. Portopí. Torre de Senyals. Pau Piferrer. *Recuerdos y bellezas de España*. Obra destinada a dar a conocer sus monumentos, antigüedades y vistas pintorescas, en láminas dibujadas del natural y litografías por F.J. Parcerisa (1842)

Davillier ofereix una breu visió del port de Portopí:

«[...] Voici, à gauche, la Torre del Señal, aux murs couronnés de mâchicoulis [...]»¹⁵⁷

Les paraules de Davillier només fan referència a una de les torres: la torre de Senyals, que ja havia estat àmpliament descrita per Piferrer, però sense aventurar-se a donar dades històriques sobre els orígens de la seva

¹⁵⁷ DAVILLIER, C. *Op. cit*, p. 776.

construcció. L'element que més crida l'atenció al viatger francès són els matacans¹⁵⁸ que coronen les parets de la torre.

L'Arxiduc també fixà la mirada en la rada de Portopí:

«[...] Cuando, navegando en alta mar, se arriba a la amplia bahía de Palma, particularmente si se viene del Oeste, van emergiendo en la lejanía, de un modo paulatino, encantadoras e inmóviles, las torres.[...]»¹⁵⁹

L'Arxiduc, que només dedica una frase a la descripció d'aquest indret, també centra l'atenció en les torres; però sense anomenar-les ni descriure-les i fent referència al seu encant i immobilisme, com a metàfora de que aquests edificis han estat testimoni del devenir del temps d'ençà de l'Edat Mitjana. Malgrat aquesta descripció inicial sobre el port de Portopí sigui minsa, l'Arxiduc parlarà amb detall d'aquest indret al capítol de *Die Stadt Palma* dedicat als voltants de la ciutat¹⁶⁰. Per altra banda, també publicà una obra titulada *Portopí a la badia de Palma de Mallorca*, la qual està específicament dedicada a l'estudi de la rada de Portopí des d'un punt de vista geogràfic, històric i etnogràfic¹⁶¹.

L'Arxiduc il·lustrà el *Die Stadt Palma* amb un gravat de la torre de Peraires i el seu entorn més proper presa des de la mar. El primer plànol està ocupat per una embarcació, amb un grup de persones a dintre, que està situada a la riba de la mar. Al darrere, hi veiem les cases blanques de la barriada del Terreno que s'estenen. En un primer plànol, però a la dreta de la composició, hi trobam la torre de Peraires. Finalment, a l'extrem esquerra, però al fons, la muntanya i el castell de Bellver senyoregen la composició. En aquest cas, l'escenografia està dominada pels claroscurs, que intensifiquen la tensió d'un dia de certa mala mar, ben evident en les formes dels nignuls i la força de les ones.

¹⁵⁸ MATACÀ: Obra de fortificació que corona una muralla, una torre o una porta, amb parapet i sòl espatllerat per a poder observar i hostilitzar l'enemic. *Diccionari de la Llengua Catalana*. Institut d'Estudis Catalans. Disponible a: < <http://dlc.iec.cat/> >

¹⁵⁹ HASBURGO-LORENA, L.S. *Op. Cit*, p. 3.

¹⁶⁰ HASBURGO-LORENA, L.S. *Op. Cit*, pp. 286 – 291.

¹⁶¹ HASBURGO-LORENA, L.S. *Portopí a la badia de Palma de Mallorca*. Palma: Govern Balear. Conselleria de Cultura, Educació i Esports, 1994 (Praga, 1914).

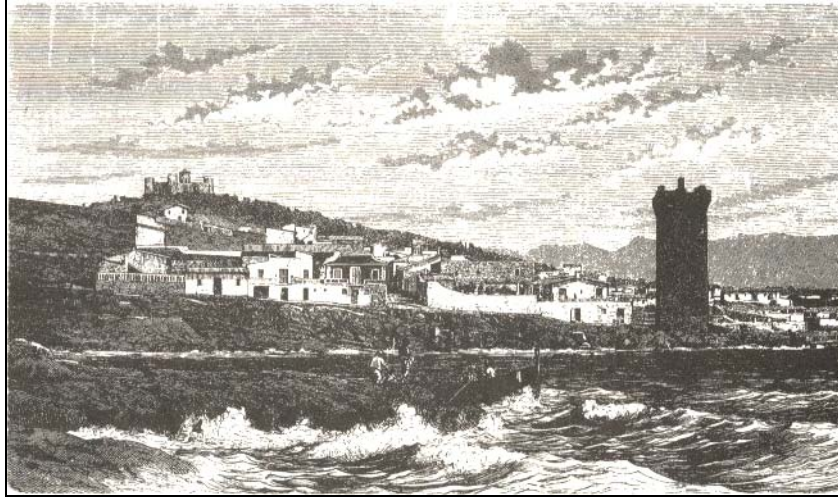

Fig. 12. *Portopí, la Torre de Peraires*. Lluís Savador d'Habsburg – Lorena, arxiduc d'Àustria. *Die Stadt Palma: Separatabdruck aus dem Werte: Die Balearen: in Wort und Bild gelchildert* (1882)

L'obra de Margaret D'Este, *With a camera in Majorca*, inclou una fotografia de la torre de Senyals que porta la següent llegenda:

«... The little harbour of Porto Pi, guarded by an old moorish signal tower
...»¹⁶²

El text ens remet a un port de petites dimensions, vigilat per una antiga torre de Senyals, que, segons l'autora, data dels temps de la dominació musulmana de l'illa. D'Este se centra en els trets orientalistes de la torre – de la mateixa manera que havia fet Piferrer seixanta anys abans -, sense donar referències documentals que avalin la seva teoria. La torre ocupa el centre de la composició i, a l'esquerra, navegant per aigües tranquil·les, veiem un petit veler que s'aproxima a la riba.

¹⁶² D'ESTE, M. *Op. cit.*

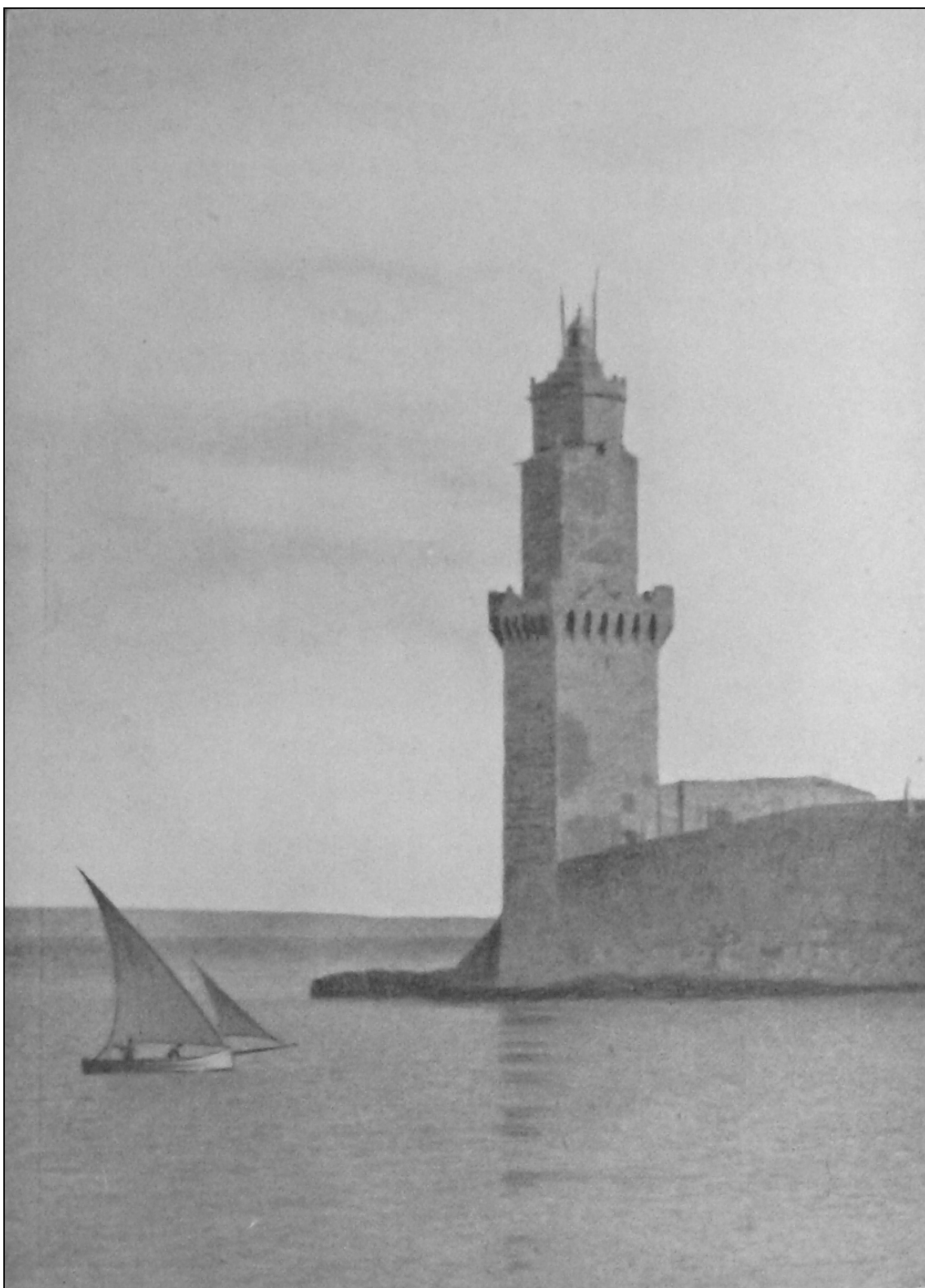

Fig. 13. *El petit port de Portopí, vigilat per una vella torre de senyals musulmana.* Margaret D'Este. *With a camera in Majorca* (1907)

El darrer dels llibres de viatges que tracta del port de Portopí és la *Guide to Majorca*:

«[...] On the right you will see on a still higher promontory a new Venetian Palace, and then you are abreast of Porto Pi, with its fort above you and the light of that name, only K5 from Palma, which now for the first time springs into full view.[...] »¹⁶³

La descripció de Chamberlin ens situa devora Portopí i destaca, altre cop, la torre de Senyals, fent referència només a la fortificació i al far que allotja. L'autor facilita la distància aproximada des de Portopí fins al port de Palma per tal de situar al lector. Com veiem, l'estil descriptiu emprat per Chamberlin està en línia amb les ressenyes de les guies de viatges per a turistes, ja que l'autor intenta situar espacialment el recorregut que descriu i dóna dades senzilles i fàcilment identificables per al lector anglosaxó – com ara la referència a l'erròniament considerat palau venecià.

Les descripcions i les imatges dels llibres de viatges testimonien les transformacions graduals del port de Portopí i l'evolució en l'imaginari dels autors. Si, com hem vist, Saint-Sauveur fixava l'atenció en els aspectes utilitaris de la rada, els autors romàntics, com ara Piferrer, fan notar el pintoresquisme i la sublimitat de l'indret, així com els trets orientalistes de les construccions. Tot i així, el tret comú de gairebé tots els viatgers seleccionats és la referència a les torres, sobretot a la de Senyals, i al seu origen islàmic.

3.3.2. El Port de Palma

El port de Palma ha anat transformant-se al llarg de la història, fet que posen de manifest els diferents relats dels viatgers que l'han descrit. Des del petit moll de les primeries del XIX, fins l'apogeu de la dècada de 1920, la fisonomia i les

¹⁶³ CHAMBERLIN, F. *Op. Cit*, p. 47.

funcionalitats han anat evolucionant, així com també ho han fet les mirades dels viatgers.

Saint-Sauveur retrata, amb les següents paraules, les seves impressions del port:

«[...] Le port est petit, et ne peut recevoir que des bâtiments tirant peu d'eau. Ils s'amarrent dans la partie du nord, à un môle étroit, mal pavé, et ayant au plus deux cent cinquantes toises de longueur. Il est terminé par un bastion, et une petite maison où les conservateurs de la santé, vont recevoir les déclarations des capitaines qui arrivent. Près de ce môle, est un petit emplacement où l'on construit des barques. [...]»¹⁶⁴

L'autor francès descriu el port de Palma com un port petit, que només podia rebre embarcacions de poc calat, les quals amarraven al moll. Aquest informe detallat i sense concessions literàries – propi del tarannà il·lustrat de l'autor - devia ajustar-se prou bé a la realitat del port a principis del segle XIX ja que sembla ser que, en aquella època, el port era poc profund i disposava d'un dic molt poc extens. Per aquest motiu, l'ampliació d'aquestes instal·lacions fou una de les reivindicacions de la Societat Econòmica d'Amics del País des del moment de la seva creació l'any 1778. Finalment, a principis del segle XIX, el Reial Consolat de Mar i Terra – institució que va ocupar-se de la gestió del port entre 1800 i 1829 - va aconseguir perllongar l'antiga escullera fins l'extensió d'allò que posteriorment va passar a denominar-se el moll vell per tal de fer front a l'increment de tràfic que registrava el port en aquella època. Les obres d'ampliació del port s'iniciaren dia 21 de maig de 1810 i es perllongaren fins ben entrada la dècada de 1830¹⁶⁵. Segons aquest autor, al final del moll hi havia un bastió i una petita casa on els “conservadors de la salut” rebien als capitans dels vaixells. Aquest edifici devia ser la seu de la Capitania Marítima, situada a l'Espigó de la Consigna, on també hi havia la Junta de Sanitat. Aquests serveis no eren un llatzeret, ja que a principis del segle XIX va produir-se un agrupament d'aquests tipus de serveis i el llatzeret de Maó era l'encarregat de prestar aquest servei a la zona del Llevant espanyol.

¹⁶⁴ GRASSET DE SAINT-SAUVEUR, A. *Op. Cit*, pp. 10 i 84.

¹⁶⁵ POU, J.; SEVILLANO, F. *Op. cit*, pp. 219 i 221, 269.
SOLER, R. *Op. cit*. 2004, pp. 115 – 118.

Anteriorment, a Palma hi havia hagut dos llatzerets. Fins el segle XVII s'utilitzava l'oratori de Sant Nicolau de Portopí i, a partir de 1656, es construí un edifici expressament per aquest fi – anomenat la Quarantena - a un paratge costaner, proper a s'Aigua Dolça, on actualment hi ha els jardins de Natzaret¹⁶⁶. Quant a les drassanes a les quals Saint-Sauveur fa referència, aquestes estaven situades devora el moll i havien registrat una notable activitat al llarg del segle XVIII, la qual es veié interrompuda a les acaballes del XVIII i principis del XIX a causa de la interrupció del comerç amb Amèrica arrel de la guerra d'independència dels antics virregnats¹⁶⁷.

Les obres de Rusiñol presenten varies mencions al port. El primer dels fragments està extret d'un dels articles recollits a de *Des de les Illes*:

«[...] Por fin entramos en el mismísimo puerto. Un puerto rubio, si se puede decir así. [...]»¹⁶⁸

La descripció de l'artista ens remet, de nou, a les referències cromàtiques com a metàfora de la llum que, segons l'autor, caracteritza el port. D'aquesta manera, queda palesa l'estreta unió del Rusiñol escriptor i del Rusiñol pintor, ja que a la seva prosa, sobretot als relats de viatges, sovint combina la percepció picòrica i la imaginació literària¹⁶⁹.

El segon text de Santiago Rusiñol que fa referència al port de Palma pertany a *L'illa de la calma*:

«[...] Figura't tu que, així que hi arribes, [...] ; veus un moll, el barco s'hi atansa, i a la vorera de les pedres, una renglera de mallorquins que, saps que hi fan? ..., esperen el barco! [...]»¹⁷⁰

En aquest fragment copsam la mirada distanciada, relativista i irònica de Rusiñol. Es tracta d'un esguard ràpid però intens sobre la realitat que l'envolta¹⁷¹, en aquest cas el port de Palma i, sobretot, els habitants de l'illa.

¹⁶⁶ SOLER, R. *Op. Cit.* 1994, p. 51.

SOLER, R. *Op. cit.* 2004, pp. 95 – 97.

¹⁶⁷ POU, J.; SEVILLANO, F. *Op cit*, p. 326.

¹⁶⁸ RUSIÑOL, S. *Op. Cit.* 1999 (1893), p. 37.

¹⁶⁹ SOLER, M. *Op cit*, pp. 15 i 36.

¹⁷⁰ RUSIÑOL, S. *Op. Cit.* 1999 (1893), p. 8.

¹⁷¹ CASACUBERTA, M. *Op. Cit*, pp. 6 i 7.

L'epítet de l'illa de la calma no només serveix a Rusiñol per descriure la serenor de Mallorca, sinó també per caracteritzar l'actitud davant la vida dels illencs. El port de Palma no podia ser una excepció i els mallorquins s'amunteguen tan sols per veure arribar el vaixell perquè, en un indret on res passa, aquesta és una bona manera de fer passar el temps. A través del relat d'aquesta breu anècdota i, sobretot, de la manera de posicionar-s'hi i de prendre-hi distància, l'artista-viatger retrata el tarannà tranquil dels habitants de l'illa – que esdevé metàfora de l'endarreriment que sofreix a tots els nivells la societat mallorquina¹⁷², però que es converteix en garantia de pau i de tranquil·lilitat¹⁷³ -. Això no obstant, les paraules de Rusiñol també ens remetent als diversos registres narratius emprats a l'obra – mig ironia i mig elegia¹⁷⁴ – i a la tradició artística, literària i cultural de la qual ell prové - la tradició popular i profundament arrelada a la Barcelona menestral, caracteritzada per l'humor, la paròdia, la ironia i el relativisme¹⁷⁵ -. En definitiva, Santiago Rusiñol es fondrà amb l'illa, però mai deixarà de prendre'n distància.

El darrer dels viatgers que parla del port és Chamberlin:

«[...] the long wharf which juts out on the right to meet the steamer and connect with the white lighthouse it supports. [...]»¹⁷⁶

La descripció de l'autor americà fa referència al moll, on, en aquella època atracaven els vapors i al final del qual hi havia un far blanc. Les paraules de Chamberlin ens transporten al port de Palma de les primeres dècades del segle XX, quan l'arribada de vapors era freqüent. De fet, el mateix autor arribà en un d'aquests vaixells. Quant al far blanc, es tracta del far situat al morro del dic de Llevant. Aquesta llum, juntament amb el far de Portopí, servia per abalisar el Port de Palma i existia, com a mínim, d'ençà del segle XVIII. Això no obstant, s'havia anat movent en el transcurs de les obres d'ampliació del moll, al llarg del segle XIX. Finalment, el 1900 l'enginyer Joan Malbertí va projectar un nou far, que va entrar en servei l'any 1903. Aquest far, que amb tota seguretat és

¹⁷² CASACUBERTA, M. *Op. Cit*, p. 13.

¹⁷³ CASACUBERTA, M. *Op. Cit*, p. 29.

¹⁷⁴ PANYELLA, V. *Op. Cit.* 2004, p. 45.

¹⁷⁵ CASACUBERTA, M. *Op. Cit*, pp. 10 i 11.

¹⁷⁶ CHAMBERLIN, F. *Op. cit*, p. 47.

aquell que descriu Chamberlin, ben aviat esdevingué un dels emblemes del port¹⁷⁷.

A la guia de Chamberlin també hi trobam una fotografia del port. Es tracta d'una imatge en blanc i negre presa des del port, on veiem, en un primer plànol, les nombroses embarcacions amarrades al moll i, en el fons, les cases de la barriada del Terreno, coronada per la muntanya al damunt de la qual s'hi situa el castell de Bellver. Podem observar, en primer lloc, el nombrós tràfic del moll i les diferències en la mida i el tipus d'embarcacions – de pesca i d'esbarjo – i, en segon lloc, el creixement urbanístic que ja experimentava el Terreno durant la dècada de 1920.

Fig. 14. Fotografia del port. Frederick Chamberlin. *Chamberlin's guide to Majorca* (1925)

¹⁷⁷ SOLER, R. *Op. cit.* 1994, p. 57.

Tant la fotografia que acabam de veure com cadascuna de les descripcions anteriors donen a conèixer una part de la realitat històrica del port de Palma. L'època del viatge, la finalitat del llibre i el bagatge personal i literari de cada autor condicionen els aspectes destacats per cadascun d'ells. D'aquesta manera, Saint-Sauveur posa l'accent en un port que encara presentava unes dimensions modestes. La llum i la calma del port mediterrani atreuen la prosa poètica de Rusiñol. Finalment, el far i els vapors capten l'atenció de Chamberlin, qui també fixa l'objectiu de la càmera en un port que aleshores ja presentava una activitat comercial i turística notable i tenia com a teló de fons els incipients canvis urbanístics de la badia.

3.4. El barri del Terreno

El barri del Terreno tingué un paper destacat en la història dels viatgers que ens visitaren abans del boom turístic ja que esdevingué lloc de residència d'alguns d'ells, com ara Santiago Rusiñol¹⁷⁸. D'altra banda, d'ençà dels seus orígens com a petit llogaret, a partir de 1838¹⁷⁹, la barriada ha estat objecte de nombrosos canvis, que n'han transformat radicalment la fesomia i han incidit també en les visuals de la badia des de la mar. Els viatgers que arribaven en vaixell foren testimoni d'aquest procés. Això no obstant, d'entre els autors i les obres estudiades tan sols trobam una referència explícita al barri a la guia de Chamberlin:

«[...] the great park crowning the hill to the L, along the side of which reaching clear to the sea is the suburb of El Terreno (The Land), where substantially all the permanent colony of foreigners have their houses, and where Palma people goes for the summer.

Along the perpendicular cliffs of El Terreno will be noted the signs of the Alhambra and Victoria hotels, and further along, many residences built on the summit of the reddish cliffs just over the water, with storey above storey in the cliffs themselves, and openings here and there to show where a room has been dug out in their sands and rocks half way to their summits. [...]»¹⁸⁰

Aquesta descripció ens acosta, en primer lloc a la situació geogràfica del barri, ubicat entre el bosc de Bellver i la zona del port de Portopí. L'autor comenta que es tracta d'un barri residencial on hi habita gairebé tota la colònia permanent d'estrangers i on els palmesans hi estiuegen, fet que ja apareix documentat a finals del segle XIX. La barriada restà separada de la ciutat fins l'any 1932, en què s'urbanitzà Son Armadams¹⁸¹. Aquesta distància era tan sols d'uns tres quilòmetres, de manera que el nucli restava aïllat, però alhora no massa allunyat de Palma, per la qual cosa esdevindria un indret ideal per a

¹⁷⁸ FÁBREGAS, L. *Estampas de "El Terreno"*. Palma: Ediciones Cort, 1974, pp. 35 i 36.

¹⁷⁹ MARIMÓN, A. "El Terreno, Bellver i Portopí. Història". FULLANA, P. (coord.). *Els Barris de Palma: Revisió del Pla general d'ordenació urbana i d'actuacions urbanístiques*. Palma: Promomallorca, 1994, p. 346.

¹⁸⁰ CHAMBERLIN, F. *Op. Cit.*, p. 47.

¹⁸¹ MARIMÓN, A. *Op. Cit.*, pp. 346 i 347.

SEGUÍ AZNAR, M. "Arquitectura i urbanisme". *Welcome! Un segle de turisme a les Illes Balears: Fundació "la Caixa", del 20 de setembre al 26 de novembre de 2000 [catàleg exposició]* Palma: Fundació "la Caixa", 2000, p. 56.

l'estiueig. Chamberlin fa referència als penya-segats, que varen atreure la mirada dels nouvinguts abans de la construcció del Passeig Marítim – iniciat el 1944 i finalitzat el 1959¹⁸² -, per damunt dels quals es veuen moltes residències i els cartells dels hotels Alhambra i Victoria. Efectivament, en el moment en què Chamberlin visità Mallorca, la presència d'edificis residencials al barri era notable. Les residències a les quals fa referència l'autor eren els habitatges unifamiliars de més categoria, construïts a principis del segle XX i situats a la zona est del barri, que anava des de l'actual carrer de Joan Miró fins al mar¹⁸³. El Terreno també fou un barri pioner pel que fa al desenvolupament turístic, sobretot, a partir de 1925¹⁸⁴. De fet, els hotels que anomena l'autor foren els precursors d'aquesta nova etapa: l'Hotel Villa Victoria havia estat inaugurat l'any 1910 i l'Hotel Alhambra era l'Hotel Mediterráneo, una sucursal del Grand Hôtel Alhambra de Palma que havia estat inaugurada l'any 1923¹⁸⁵. Si tenim en compte que l'obra de Chamberlin és una guia publicada pel Foment del Turisme de Mallorca, no podem considerar aquestes referències als establiments hotelers com a casuals.

¹⁸² LLAUGER, M.A. *Op. cit.*, pp. 48 – 54.

¹⁸³ SEGUÍ AZNAR, M. *La arquitectura del ocio en Baleares: la incidencia del turismo en la arquitectura y el urbanismo*. Palma: Lleonard Muntaner, 2001, p. 76.

¹⁸⁴ MARIMÓN, A. *Op. cit.*, pp. 346 i 347.

SEGUÍ AZNAR, M. *Op. cit.* 2001, pp. 74 i 75.

¹⁸⁵ SEGUÍ AZNAR, M. *Op. cit.* 2001, p. 75.

3.5. El patrimoni natural

La natura, en constant transformació, és també protagonista de la mirada forana vers la badia de Palma. De fet, la bellesa de l'entorn natural fou el primer al·licient que va atreure als viatgers cap a l'illa¹⁸⁶. Els elements naturals, sobretot l'orografia i la morfologia, han condicionat l'evolució del paisatge i els usos de la badia al llarg de la història, tal com testimonien els relats dels viatgers.

3.5.1. Els penya-segats

Com hem mencionat a l'apartat referent al barri del Terreno, abans de la construcció del passeig Marítim, l'aspecte imponent del talús de la façana marítima copsava l'atenció dels viatgers que arribaven a la ciutat en vaixell. Entre els autors i els textos seleccionats, trobam tres fragments dedicats als espadats rocosos de la costa.

El primer d'aquests relats correspon a l'obra *Des de les Illes* de Rusiñol:

«[...] Ésta [la costa], a la entrada, se presentaba acantilada. Grandes peñas bañándose, con ocre en la frente y calzados sus pies de musgo; pedruscos surgiendo de entre las olas y ésta mojándolos de espuma y retirándose a intervalos, para cubrirlos de nuevo. [...]»¹⁸⁷

Fidel al seu estil literari i amb un llenguatge farcit de personificacions de la natura, l'autor ens presenta una costa plena de penya-segats que es banyen a la mar, tenen el front (la part superior) de color terrós, els peus (la part inferior) coberts de molsa i, adesiara, es mullen d'escuma gràcies a l'esclafit de les ones en pegar a les roques.

¹⁸⁶ SEGUÍ LLINÀS, M. *Op. Cit.* P. 141.

¹⁸⁷ RUSIÑOL, S. *Op. Cit.* 1999 (1893), pp. 36 i 37.

A *L'illa de la calma*, Rusiñol també dedica unes breus paraules als penya-segats:

«[...] després de passar per uns penyals com uns murs encantats vora el mar [...]»¹⁸⁸

Les paraules de l'autor van més enllà de la descripció de l'aspecte físic dels penya-segats per remetre'ns a unes referències de caire fantàstic, que posen de manifest la influència del simbolisme¹⁸⁹.

Finalment, l'obra de D'Este ens mostra la següent panoràmica dels penya-segats:

«[...] The great bay opening to the south is enclosed upon the east by a level shore terminating far out at sea in the blue headland of Cape Blanco, while closer at hand in the western coast line is intended with many a rocky promontory and wooded headland curving down to the harbour's rim. A low cliff of orange sandstone encircles like a sea wall the head of the bay, and upon this cliff stands Palma [...]»¹⁹⁰

L'autora ens ofereix una detallada informació de la situació de la badia i dels accidents geogràfics que presenta, fent especial menció a es Cap Blanc, als promontoris rocosos que marquen el litoral occidental i al penya-segat de pedra arenosa ataronjada que envolta, com una paret de mar, el cap de la badia i sobre el qual s'aixeca la ciutat. A través d'aquestes línies, D'Este descriu la badia amb una mirada objectiva que, alhora, remarca la magnificència i la bellesa del paisatge.

Ambdós autors remarquen l'aspecte imponent dels penya-segats mitjançant estils literaris diferents que tenen en comú la voluntat de subratllar-ne l'encant, derivat del fet d'estar en permanent contacte entre la terra i la mar.

¹⁸⁸ RUSIÑOL, S. *Op. Cit.* 1946 (1913), p. 8.

¹⁸⁹ SOLER, M. *Op.cit.*, p. 35.

¹⁹⁰ D'ESTE, M. *Op. Cit.*, pp. 2 i 3.

3.5.2. Les muntanyes

La presència d'embarcacions i de construccions que centren l'atenció de les visuals de la badia des de la mar fa que la visió de les muntanyes sembli cada cop més llunyana. Tot i així, les muntanyes, sobretot la Serra de Tramuntana, segueixen actuant com a teló de fons del paisatge de la badia, tal com varen testimoniar alguns dels viatgers escollits.

El text de l'Arxiduc on fa menció de la serralada ens remet, de nou, a les referències pictòriques:

«[...] Un alto cerco de montañas de un azul de zafiro le sirven de fondo, con su silueta fuertemente diseñada en el éter celeste, formando en conjunto un radiante cuadro. Altivas se levantan las grises cumbres, rompiéndose en oscuros valles, de modo que luces y sombras se combinan en una armonía feliz. [...]»¹⁹¹

Segons l'autor, les muntanyes de la Serra conformen el fons de la composició, talment com si la badia de Palma fos el motiu d'una pintura paisatgista. La descripció de l'Arxiduc remarca, per damunt de tot, els tons blaus i grisos, la silueta retallada i les llums i ombres dels penyals. Això no obstant, l'autor porta de nou a col·lació efecte harmoniosos dels elements paisatgístics que conformen la badia.

La següent referència la trobam a l'obra de D'Este:

«[...] At its eastern rim the plain rises slightly to the double peaks of the Puig de Randa, far inland; on the west the panorama is closed by a distant range of sapphire blue mountains, the Sierra of the interior [...]»¹⁹²

De la mateixa manera que en el fragment dedicat als penya-segats, D'Este descriu detalladament els accidents geogràfics de la badia. Aquest cop, l'autora fa esment, en primer lloc, al massís de Randa, format, entre d'altres, pels puigs de Randa, de Son Reus, de ses Bruixes i de s'Escolà. De fet, és probable que quan al·ludeix al dobles pics del puig de Randa, es refereixi en realitat a les

¹⁹¹ HASBURGO-LORENA, L.S. *Op. Cit.* 1984 (1882), p. 3.

¹⁹² D'ESTE, M. *Op. Cit.*, p. 3.

dues muntanyes més altes del massís: els puigs de Randa i de Son Reus. En segon lloc, l'autora cita la Serra de l'interior, que amb tota seguretat es tracta de la Serra de Tramuntana, ja que la situa a l'oest, a manera de teló de fons que tanca el panorama amb les muntanyes blau safir. La utilització d'aquest color per part de D'Este no és casual, ja que es tracta d'una de les tonalitats característiques dels autors simbolistes, que solien acompanyar els seus textos de nombroses referències cromàtiques i l'obra dels quals l'autora britànica devia conèixer.

Finalment, trobam el comentari de Chamberlin:

«[...] a mile away on the left, ten miles to the front and for twenty to the right the great mountains lift their continuous curtain nearly a mile into the sky clear across the northern horizon. [...] the natural sienna of the mountains [...]»¹⁹³

L'autor de la guia centra les seves impressions de la Serra de Tramuntana en l'aspecte geogràfic, ja que, com es costum en la seva obra, situa amb detall la distància a la qual es troba la serralada. Aquest cop, el punt de referència és la Catedral. Això no obstant, Chamberlin no deixa de mencionar ni el paper de les muntanyes com a teló de fons o cortina contínua que s'aixeca a l'horitzó del nord ni el color ocre fosc que, segons ell, les caracteritza.

Els textos seleccionats posen de manifest que les muntanyes varen captivar als viatgers pre-turístics, els quals les varen descriure fent ús d'una prosa carregada de referències pictòriques i cromàtiques, al·ludint, sobretot, al to blau safir i a l'ocre. De fet, no podem oblidar que la Serra de Tramuntana fou, d'entre les belleses naturals de l'illa, la més admirada per aquests viatgers¹⁹⁴.

¹⁹³ CHAMBERLIN, F. *Op. Cit*, pp. 47 i 48.

¹⁹⁴ SEGUÍ LLINÀS, M. *Op. Cit*, p. 141.

3.6. Altres elements patrimonials

Encara que els edificis monumentals, les infraestructures portuàries i els elements naturals configuren les icones més característiques de la badia, la percepció global d'aquest paisatge està també condicionada per altres elements patrimonials, com ara les edificacions civils i religioses, ben presents a les cròniques dels viatgers escollits.

Aquest panorama s'inicia amb les impressions de Piferrer:

«[...] A trechos colúmpiase airosas y altas palmeras, y hasta los campanarios de las iglesias modernas, á favor de las aéreas galerias, cúpulas, linternas y pirámides que los coronan, se armonizan con el carácter oriental del conjunto. [...]»¹⁹⁵

El text de Piferrer és breu i dóna compte dels elements que més li criden l'atenció a causa de la seva verticalitat, com són les palmeres i els campanars de les esglésies – amb les cúpules, els llanternons i les piràmides -, ja que no podem oblidar que la verticalitat és un aspecte essencial en l'estètica del pintoresc¹⁹⁶. El viatger considera que tots aquests elements estan en concordança amb el caràcter oriental d'aquesta primera visió de la ciutat des de la mar. En les paraules de l'autor hi podem percebre, de nou, la influència de l'esperit medievalista del Romanticisme: d'una banda, en l'èmfasi en la verticalitat, el qual ens remet a l'arquitectura del Gòtic; i, de l'altra, en la recerca – un tant forçada – de trets orientals.

L'obra de Davillier ofereix la seva particular visió:

«[...] puis les flèches élancées des clochers gothiques; et enfin, çà et là quelques jardins, bouquets de verdure au-dessus desquels se balancent de gracieux palmiers. [...]»¹⁹⁷

Tal com havia fet Piferrer, el viatger francès es fixa en les palmeres dels edificis de la façana marítima i en els campanars. A més, Davillier parla explícitament

¹⁹⁵ PIFERRER, P. *Op. Cit*, p. 138.

¹⁹⁶ ARIÑO, J. M. *Op. Cit*, p. 408.

¹⁹⁷ DAVILLIER, C. *Op. Cit*, p. 955.

dels campanars gòtics, que ressalten per la verticalitat i repara en la verdor dels jardins. A pesar de tractar-se d'un breu fragment, les paraules de l'autor traspuen les influències del Romanticisme, sobretot pel que fa a la selecció d'elements gòtics i a l'intent d'oferir una imatge pintoresca del paisatge a través de l'adjectivació.

A continuació, trobam les referències de l'Arxiduc:

«[...] Cuando, navegando en alta mar, se arriba a la amplia bahía de Palma, particularmente si se viene del Oeste, van emergiendo [...] finalmente las casas asentadas en la ribera de la capital de las Baleares. [...]»¹⁹⁸

La descripció de l'autor tan sols fa al·lusió als habitatges situats a la vorera de la costa, els quals van apareixent a mesura que el vaixell s'acosta al port. Tot i tractar-se d'un breu comentari, posa de manifest l'interès del noble austríac per aquells elements patrimonials considerat menys monumentals.

A *Des de les Illes*, Santiago Rusiñol ens brinda la següent panoràmica:

«[...] A la izquierda empezaban a surgir casitas blancas, medio ocultas entre guirnaldas de flores, de colores alegres, verde claro, azul celeste, violeta, ocre dorados y tintas de tersas suavidades; pequeños minarettes adelantándose sobre las peñas, azoteas bañadas a toda luz, pórticos y columnitas cobijados bajo un dosel de frisos [...] A sus corpulentas espaldas [de la catedral], un mundo de casas asomaban con millares de ventanas; infinites campanarios brotaban de todos lados [...]»¹⁹⁹

Es tracta dos fragments en els quals l'autor detalla tots aquells elements de la badia que li criden l'atenció. En primer terme, descriu les construccions del Terreno, que van apareixent a mesura que el vaixell s'acosta al port: les cases emblanquinades i plenes de flors; les torres – que l'autor anomena minarets - que s'aixequen per damunt dels penya-segats; els terrats assolellats i els elements arquitectònics dels edificis. En segon terme, Rusiñol menciona les construccions del darrera de la Seu: habitatges i campanars que apareixen per tot arreu. A través del llenguatge, Rusiñol aconsegueix recrear la imatge d'una

¹⁹⁸ HASBURGO-LORENA, L.S. *Op. Cit.*, 1984 (1882), p. 3.

¹⁹⁹ RUSIÑOL, S. *Op. Cit.* 1999 (1893), p. 37.

ciutat plena de vida i de color en el marc d'un paisatge construït idealitzat, el qual convida al viatjant a quedar-s'hi per un temps.

La darrera cita la trobam a la guia de Chamberlin:

«[...] the dash of red in the most of the houses [...]»²⁰⁰

Amb aquestes breus paraules, l'autor evoca els tons vermellosos de la majoria de façanes de les cases, els quals, amb la llum de la sortida del sol, contribueixen a crear una primera impressió de la ciutat que, com hem comentat anteriorment, resulta inoblidable per als viatgers.

Les cases situades a determinats indrets de la badia, així com les façanes, els campanars i les palmeres - i la resta de vegetació - dels patis i jardins, que guaiten per damunt de les murades, són captats per l'esguard curiós dels viatgers, els quals no dubten a disposar tots aquests elements com a part de la composició del paisatge de la badia.

²⁰⁰ CHAMBERLIN, F. *Op. Cit*, p. 48.

4. Conclusions

La gran quantitat d'informació sobre la primera visió de la badia de Palma que trobam en els llibres de viatges sobre Mallorca que han estat objecte d'aquest estudi reflecteix l'impacte que aquest paisatge causà en els viatgers que visitaren l'illa abans de l'arribada del turisme de masses, concretament, en el període comprès entre 1800 i 1936.

Les descripcions i les imatges generals de la badia que trobam a les cròniques estudiades van acompanyades de referències concretes a aquells elements del patrimoni natural i cultural que més cridaven l'atenció dels viatgers. En general, les cròniques ofereixen una valoració positiva i una visió harmònica d'un paisatge urbà que combinava la bellesa natural amb l'arquitectura, tant per l'espectacularitat dels edificis monumentals, com per la senzillesa i/o el pintoresquisme de l'arquitectura tradicional.

Després d'haver contrastat els textos i les imatges amb la bibliografia, podem assenyalar que, els llibres dels viatgers analitzats presenten un cert grau d'imparcialitat. Aquest fet és conseqüència que cada obra neix amb una intencionalitat diferent i és fruit de l'imaginari de l'època i de l'autor, el qual reflecteix – en els textos i les imatges - les influències rebudes a través de la literatura de viatges sobre Mallorca publicada anteriorment. Com a conseqüència d'aquesta diversitat de visions, podem establir una evolució en les mirades de la badia de Palma dels viatgers forans:

- En primer lloc, podem testimoniar les transformacions sofertes pels llibres de viatges sobre Mallorca: des de l'informe detallat fruit de l'esperit de l'enciclopedisme il·lustrat francès de Saint-Sauveur, fins arribar a les guies per a turistes de les primeres dècades del segle XX, com la de Chamberlin. Entremig hi trobam els relats influenciats per les poètiques romàntiques del pintoresquisme i del sublim, com ara els de Piferrer i

Davillier; els reculls de caràcter científic lligats a l'etnografia, com el de l'arxiduc Lluís Salvador d'Àustria; la literatura modernista amb un fort component simbòlic de Santiago Rusiñol i, finalment, la literatura de viatges anglosaxona de l'època d'Eduard VII, com ara el relat de Margaret D'Este.

- En segon lloc, aquesta evolució en les mirades de la badia de Palma en la literatura de viatges sobre Mallorca forjarà una imatge d'aquest paisatge com a preludi del paradís allunyat de la civilització en el qual es convertirà l'illa.

En termes generals, la descripció dels viatgers es veu condicionada per l'arribada a la ciutat en vaixell a l'alba, cosa que palesen, tant els colors amb els quals descriuen la badia, com la sensació de calma i tranquil·litat que perceben. La fascinació per la llum, el sol i els colors de la badia és ben present en gairebé tots els relats. Ens trobam els sienes i blaus de les muntanyes i de la mar; els violetes de la sortida del sol; els vermells, blancs, grocs i roses de les cases; i, finalment, el daurat, que il·lumina els edificis i la ciutat, i que arribarà a adjectivar tota l'illa.

Per a la majoria de viatgers, la badia era el preludi d'allò que esperaven descobrir a la ciutat i a l'illa: un indret que conservava vives les petjades del passat – sobretot, de l'època medieval - i que restava allunyat de la modernitat²⁰¹.

La calma, tan present en la literatura de viatges sobre Mallorca, apareix també a les descripcions de la badia, com palesen, sobretot, els relats de Davillier, Rusiñol i D'Este. Una calma que arribarà a esdevenir part de l'imaginari illenc, com a símbol de la percepció dels viatgers de la manera de viure i del caràcter dels mallorquins.

Quant als elements descrits, en els fragments analitzats apareixen les fites paisatgístiques que més criden l'atenció als nouvinguts. Segons el nombre de referències en els textos seleccionats, aquests elements són: la Seu, la rada de Portopí, el Castell Bellver, el Port de Palma, la Llotja,

²⁰¹ SANZ DE LA TORRE, A. "El descubrimiento romántico de Mallorca", *Historia* 16. Núm. 246, 1996, p. 116.

les muntanyes – sobretot la Serra de Tramuntana -, els molins – des Jonquet i del molinar de Llevant -, els penya-segats, les murades, el palau de l'Almudaina, el barri del Terreno i el Consolat de la Mar.

- En tercer lloc, podem constatar una evolució en les imatges que il·lustren bona part dels llibres de viatges estudiats. De les vuit obres analitzades en el present treball, n'hi ha cinc que contenen imatges de la badia de Palma - bé siguin gravats o fotografies -. Es tracta dels llibres de Saint-Sauveur, Piferrer, l'Arxiduc, D'Este i Chamberlin. Aquest fet denota la gran importància de les il·lustracions en la literatura de viatges.

D'una banda, podem constatar la diversitat i l'evolució en les tècniques al llarg del segle XIX i primeres dècades del segle XX. En l'obra de Saint-Sauveur podem observar un gravat calcogràfic, mentre que l'obra de Piferrer ja està il·lustrada per litografies, realitzades per Parcerisa. En el llibre de Davillier no hi apareix cap imatge de la badia, però l'obra està magníficament il·lustrada amb gravats de Doré. L'Arxiduc també optà pel gravat en el cas de les imatges de *Die Stadt Palma*, però aquests gravats ja estaven basats en fotografies. La primera de les obres analitzades que substitueix els gravats i els dibuixos per fotografies és la de Margaret D'Este, fet que posa de manifest l'evolució del paper de la fotografia com a mitjà per il·lustrar publicacions.

Pel que fa als motius il·lustrats, veiem una gran difusió de les vistes panoràmiques de la badia. En la majoria d'aquestes imatges, la Seu esdevé l'element central de la composició; fet que contribuirà a crear un imaginari de la badia de Palma associada a aquest edifici. Els punts de vista van repetint-se, bé siguin des del Terreno o el bosc de Bellver o des d'un vaixell situat just davant la catedral. A part de la Seu, la resta d'edificis que majoritàriament apareixen a les il·lustracions, gravats i fotografies són aquells que més cridaven l'atenció als viatgers: el Port, el far de Portopí, els molins, l'Almudaina i les murades.

Les imatges són també el reflex de l'època i de l'autor que les va realitzar. La calcografia de Saint-Sauveur té la intenció de ser un registre

fidel d'allò que veu, però també denota l'interès estratègic-militar de l'obra. La influència de l'estètica del Romanticisme produirà un canvi en el tractament dels motius de la badia. De fet, les litografies de Parcerisa, a més de remarcar el pintoresquisme, introdueixen trets propis de la poètica del sublim. Els gravats de l'Arxiduc tenen la voluntat de plasmar de la manera més realista possible allò que veia l'autor, és a dir, un món endèmic i primitiu, però civilitzat²⁰². A l'obra D'Este observem una fotografia de la badia de caire pictorialista, però influïda pel documentalisme de paisatges destinats al format de targeta que serà desenvolupat posteriorment per al consum turístic²⁰³. Finalment, les fotografies de la guia de Chamberlin ja ens acosten unes imatges pròpiament destinades a la promoció turística.

- En darrer lloc, els relats i les imatges sobre la badia de Palma dels viatgers de l'època pre-turística no són aliens a l'evolució en la valoració del patrimoni, tant pel que fa al naixement de la consciència patrimonial, com a la vindicació d'un determinat estil, com en el cas del Gòtic per part dels autors romàntics.

Pel que fa a les transformacions sofertes per la badia de Palma com a paisatge urbà històric, les cròniques estudiades testimonien l'augment de l'afluència de viatgers al llarg del segle XIX i documenten – sobretot a través de les imatges – els canvis de la badia en conjunt i alguns elements i esdeveniments concrets, com són l'enderrocament de les murades, el trànsit del port, les instal·lacions industrials, el desenvolupament de la barriada residencial del Terreno i el naixement de la incipient infraestructura hotelera.

Finalment, cal assenyalar que les conclusions exposades són fruit d'una primera aproximació; per la qual cosa haurien de ser completades en base a un estudi més exhaustiu pel que fa al nombre d'obres analitzades. En aquest sentit, seria interessant comparar les visions de la badia de Palma dels viatgers

²⁰² TRIAS, S. *Op. Cit.* 1989 -1998, p. 308.

²⁰³ MATAS, V.; MULET, M.J. *Op. Cit.* p. 16.

en arribar per la mar amb les visions dels viatgers en arribar a les badies d'altres ciutats mediterrànies, com ara Barcelona, Ajacciu o Marsella.

5. Fonts i bibliografia

5.1. Fonts

5.1.1. Llibres de viatges analitzats

- CHAMBERLIN, Frederick. *Chamberlin's guide to Majorca*. Barcelona: Editorial Augusta, 1925.
- DAVILLIER, Jean-Charles. *L'Espagne*. Paris: Librairie Hachette et Cie., 1874.
- DAVILLIER, Jean-Charles. *Viaje por España. Ilustrado por Gustavo Doré*. Madrid: Ediciones Castilla, 1949.
- D'ESTE, Margaret. *With a camera in Majorca*. London: Putnam, 1907.
- GRASSET DE SAINT-SAUVEUR, André. *Viatge a les Illes Balears i Pitiüses*. Palma: Lleonard Muntaner, 2002.
- GRASSET DE SAINT-SAUVEUR, André. *Voyage dans les îles Baléares et Pithiuses; fait dans les années 1801, 1802, 1803, 1804 et 1805*. París – l'Haia: Léopold Collin – Immerzel et Compagnie, 1807.
- HASBURG LORENA, Lluís Salvador. *Die Stadt Palma : Separatabdruck aus dem Werte : Die Balearen : in Wort und Bild gelchildert*. Leipzig: [S.n.] (F. U. Broc[k]haus), 1882.
- HASBURG LORENA, Lluís Salvador. *La ciudad de Palma. Parte de la obra Las Baleares descritas por la palabra y el grabado*. Palma: Ajuntament, 1984 (Liepzig: 1882).
- PIFERRER FÀBREGUES, Pau. *Recuerdos y bellezas de España. Obra destinada a dar a conocer sus monumentos, antigüedades y vistas pintorescas, en láminas dibujadas del natural y litografías por F.J. Parcerisa*. Barcelona, J. Verdaguer, 1842.
- PIFERRER FÀBREGUES, Pau; QUADRADO NIETO, Josep Maria. *España: sus monumentos y artes, su naturaleza e historia. Islas Baleares*. Palma: Impremta Mossèn Alcover, 1968 (Barcelona, 1888).

- RUSIÑOL, Santiago. *L'illa de la calma*. Barcelona: Editorial Selecta, 1946 (1913).
- RUSIÑOL, Santiago. *L'illa de la calma. Estudis preliminars de José M. Pardo i Vinyet Panyella*. Muro: EnSiola, 2004.
- RUSIÑOL, Santiago. *Des de les Illes*. Edició a cura de Margarida Casacuberta. Palma – Barcelona: Universitat de les illes Balears - Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1999 (1893).

5.2. Bibliografia general

- CANTARELLAS CAMPS, Catalina. *La arquitectura mallorquina desde la Ilustración a la Restauración*. Palma: Institut d'Estudis Balearics, 1981.
- DURLIAT, Marcel. *L'art en el regne de Mallorca*. Palma: Editorial Moll, 1989.
- GAMBÚS SAINZ, Mercè; MASSANET GILI, Maria. *Itinerarios arquitectónicos de las Islas Baleares*. Palma: Conselleria d'Educació i Cultura del Govern Balear, 1987.
- *Gran Enciclopèdia de Mallorca*. Palma: Promomallorca, 1989 - 1998.
- LUCENA, Martí; FONTENLA, José María; MOSTEIRO, José Luis; POMAR, Ignacio. Palma. *Guia d'Arquitectura*. Palma: Col·legi Oficial d'Arquitectes de Balears, 1997.
- SEBASTIÁN LÓPEZ, Santiago; ALONSO FERNÁNDEZ, Antonio. *Arquitectura mallorquina moderna y contemporánea*. Palma: Estudio General Luliano, 1973.

5.3. Bibliografia sobre els viatgers i els llibres de viatges

- ARIÑO COLÁS, José María. *Recuerdos y Bellezas de España: ideología y estética*. Zaragoza: Institución Fernando el Católico, 2007.
- FERRÀ JUAN, Bartomeu. *El archiduque errante: Luis Salvador de Austria*. Palma: Miquel Font editor, 1994 (1948).

- FIOU GUISCAFRE, Joan Miquel. *De Balearibus: assaig de bibliografia de llibres de viatges per les Balears i Pitiüses dels segles XVIII i XIX, amb notícia d'alguns llibres més antics*. Palma: Miquel Font Editor, 1990.
- FIOU GUISCAFRE, Joan Miquel. *Descobrint la Mediterrània. Viatgers anglesos per les illes Balears i Pitiüses al segle XIX*. Palma: Miquel Font, Editor, 1992.
- FULLANA LLOMPART, Miquel. *El pintor Santiago Rusiñol en les seves estades a Mallorca. En Santiago Rusiñol a Bunyola per Toni Riera Estarelles*. Bunyola : Ajuntament, 1981.
- HABSBURG-LORENA, Lluís Salvador. *Les taules ludovicianes: qüestionari i arxiu del llibre "Les Balears"*. Palma: Consell de Mallorca. Departament de Cultura, 2001.
- LAPLANA, Josep de C. *Santiago Rusiñol: el pintor, l'home*. Barcelona: Abadia de Montserrat, 1995.
- LLADÓ POL, Francisca. "Souvenirs de Mallorca: la visión de los pintores viajeros". BES HOUGHTON, Isabelle (ed.). *Illes Balears i França: traces i intercanvis. 1730 – 1980*. Binissalem: Casa - Museu Llorenç Villalonga, 2008, p. 117 – 133.
- MARCH CENCILLO, Juan. *El Archiduque: biografía ilustrada de un príncipe nómada*. Palma: José J. de Olañeta, 1998.
- MATAS, Vicenç; MULET GUTIÉRREZ, Maria-Josep. *Fotografia a Balears*. Palma: "Sa Nostra" Caixa de Balears, 1989.
- MULET GUTIÉRREZ, Maria-Josep. *Fotografia a Mallorca 1839 – 1936*. Palma: Lungwerg Editores, 2001.
- PANYELLA I BALCELLS, Vinyet. *Santiago Rusiñol, el caminant de la terra*. Barcelona : Edicions 62, 2003.
- *Rusiñol, la passió per Mallorca: del luminisme i el simbolisme a l'estampa japonesa* [catàleg de l'exposició: Es Baluard, del 4 de maig al 17 de juny de 2007] Palma: Fundació Es Baluard Museu d'Art Modern i Contemporani de Palma, 2007.

- SABATER, Gaspar. *Mallorca en la vida del Archiduque*. Palma: Ediciones Cort, 1985.
- *Santiago Rusiñol 1861-1931* [Catàleg de l'exposició: Museu d'Art Modern. MNAC. Barcelona, octubre 1997 - gener 1998, Fundación Cultural Mapfre Vida. Madrid, gener - març 1998]. Madrid : Fundación Cultural Mapfre Vida, DL1997.
- SANZ DE LA TORRE, Alejandro. "La arquitectura de Palma de Mallorca en el grabado romántico (1833 - 1868)", *Goya. Revista de Arte. Número 228. Mayo – Junio 1992*. Madrid: Fundación Lázaro Galdiano, 1992, p. 343-350.
- SANZ DE LA TORRE, Alejandro. *La arquitectura de Palma de Mallorca en el grabado ilustrado (siglos XVIII y XIX)*. Madrid : Real Academia de Bellas Artes de San Fernando, 1991.
- SANZ DE LA TORRE, Alejandro. "El descubrimiento romántico de Mallorca", *Historia 16. Núm. 246*, 1996, p. 115 – 122.
- SEGUÍ LLINÀS, Miquel. *El descubrimiento de las islas olvidadas: las Baleares y Córcega vistas por los viajeros del siglo XIX*. Palma : Alpha-3, 1992.
- SOLER MARCET, Maridès. "«Una gota de terra»: El paisatge mallorquí a la prosa pictòrica de Santiago Rusiñol". *Zeitschrift für Katalanistik / Revista d'Estudis Catalans* 21. Frankfurt am Main: Deutsch-Katalanische Gesellschaft (DKG), 2008, p. 14
- TRENC BALLESTER, Eliseu (ed.). *Au bout du voyage, l'île: Mythe et réalité*. Reims: ÉPURE - Éditions et Presses universitaires de Reims, 2001.
- TRENC BALLESTER, Eliseu. "Santiago Rusiñol: del realismo al simbolismo". *Estudios Pro Arte. Número 5. Enero - marzo 1976*. Barcelona: Ideart S.A., 1976, pp. 65 – 75.
- TRIAS MERCANT, Sebastià. *El programa metodològic a l'antropologia de Lluís Salvador*. Palma : Institut d'Estudis Baleàrics, 1983.

- TRIAS MERCANT, Sebastià. *L'Arxiduc Lluís Salvador, una història de vida*. Palma: Conselleria de Cultura, Educació i Esports, 1994.
- TRIAS MERCANT, Sebastià. *Las Tabulae Iudovicianae de Luis Salvador: necesidad de una edición*. Palma: Institut d'Estudis Baleàrics, 1991.
- TUGORES TRUYOL, Francesca. *La descoberta del patrimoni. Viatgers decimonònics i patrimoni històricoartístic a Mallorca*. Palma: L'Hiperbòlic Edicions, 2008.

5.4. Bibliografia sobre el castell Bellver

- *Bellver 1300-2000 : actes commemoratius dels 700 anys del castell : Exposició i cicle de conferències (octubre-novembre 2000)*. Palma: Ajuntament de Palma. Arxiu Municipal de Palma, 2001.
- SABATER, Gaspar. *El castell de Bellver*. Palma: Ajuntament, 1990.
- SANZ DE LA TORRE, Alejandro. "El castillo de Bellver: visión romántica". *Historia 16*. Núm. 284, 1999, pp. 92-99.

5.5. Bibliografia sobre els molins

- *III Jornadas Nacionales de Molinología: Cartagena 10 -13 octubre 2001*. Cartagena: Consejería de Educación y Cultura de la Región de Murcia. Dirección General de Cultura. Servicio de Patrimonio Histórico, 2002.
- ANDREU GALMÉS, Jaume. *Arquitectura tradicional de les Balears*. Pollença: El Gall editor, 2008.
- DIVERSOS AUTORS. *Els molins de vent fariners de les Balears*. Palma: Col·legi Oficial d'Arquitectes de Balears, Delegació de Mallorca, 1979.
- *Els molins en el paisatge i l'arquitectura de les Illes Balears*. Gener – Maig 1995. Casal Balaguer [catàleg exposició]. Palma: Ajuntament de Palma, 1995.
- GARCIA INIESTA, Neus; OLIVER SUÑER, Guillem. *Cases de molí (Aproximacions a les construccions molineres a Mallorca)*. Palma: Institut d'Estudis Baleàrics, 1990.

- HERRANZ, Albert; MUNTANER, Andreu. *Santa Catalina: imatges d'ahir*. Palma: Miquel Font, 2005.
- MOLL, Francesc de Borja. *Vocabulari tècnic dels molins de vent de les Balears*. Barcelona: Impremta de la Casa de la Caritat, 1934.

5.6. Bibliografia sobre les murades

- ARXIU MUNICIPAL DE PALMA. *I Centenari de l'Enderrocament de les Murades de Palma: 1902-2002*. Palma : Ajuntament de Palma. Servei d'Arxius i Biblioteques, 2004.
- ESTADA SUREDA, Eusebi. *La ciudad de Palma: su industria, sus fortificaciones, sus condiciones sanitarias y su ensanche, con un apéndice sobre las condiciones que han de reunir las viviendas para ser salubres*. Palma: Govern de les Illes Balears, Conselleria d'Innovació i Energia, 2003.
- GINARD BUJOSA, Antoni; PICORNELL BAUZÀ, Climent; SEGUÍ PONS, Joana Maria. *700 de cartografia de les Illes Balears: Palau Solleric del 13 al 31 de març del 1986 [catàleg exposició]*. Palma: Ajuntament, 1986.
- INSTITUT D'ESTUDIS BALEÀRICS. *Les murades de Palma: miscel·lània*. Palma: Institut d'Estudis Baleàrics, 2002.
- LLAUGER LLUL, Miquel Àngel. *Les rondes de Ciutat*. Palma: Govern Balear. Conselleria d'Obres Públiques i Ordenació del Territori, 1992.
- PENYA NICOLAU, Pere d'Alcàntara. *Antiguos recintos fortificados de la ciudad de Palma*. Palma: Editorial Mallorquina de Francisco Pons, 1956.
- ZAFORTEZA MUSOLES, Diego. *La Ciudad de Mallorca. Ensayo histórico toponímico. Tomo 1*. Palma: Ajuntament de Palma, 1953 – 1960.

5.7. Bibliografia sobre el Consolat de la Mar

- DIVERSOS AUTORS. *Alma Mater II. 100 anys creant valors*. Palma: Universitat de les Illes Balears, 2008.
- PIÑA HOMS, Roman. *El Consolat de Mar, Mallorca, 1326-1800*. Palma: Institut d'Estudis Baleàrics, 1985.

5.8. Bibliografia sobre la Llotja

- CLIMENT GUIMERÀ, Federico (coord.). *La Lonja de Palma*. Palma: Direcció General d'Arquitectura i Habitatge, 2003.
- JOVELLANOS RAMÍREZ, Gaspar Melchor María de. *Carta histórico-artística sobre el edificio de la Lonja de Mallorca que escribió en 1807 el Esceletísimo Señor D. Gaspar de Jovellanos á un amigo profesor de Bellas Artes*. Palma: Impremta Real regentada por D. Juan Guasp y Pascual, 1835.
- SANZ DE LA TORRE, Alejandro. "Imagen romántica de la Lonja de Palma". *Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana*. 56. Palma: Societat Arqueològica Lul·liana, 2000, pp. 433 – 442.

5.9. Bibliografia sobre el palau de l'Almudaina

- ESTABÉN RUIZ, Francisco. *La Almudaina : castillo real de la Ciudad de Mallorca*. Palma de Mallorca: Asociación Española de Amigos de los Castillos. Sección Provincial de Baleares, 1975.
- ROSSELLÓ BORDOY, G. *Notes en torn al castell reial de Madīna Mayúrqa*. Palma: Museu de Mallorca, 1985.
- SANCHO, José Luis; LORRIO, Félix (fot.). *Palacio Real de la Almudaina*. Madrid: Patrimonio Nacional, 1989.
- SANZ DE LA TORRE, Alejandro. "El Palacio de La Almudaina visto por los eruditos y viajeros del romanticismo". *Goya. Revista de Arte*. Núm. 259 – 260. Julio – Octubre 1997. Madrid: Fundación Lázaro Galdiano, 1997, pp. 469 – 474.

5.10. Bibliografia sobre la Catedral

- DOMENGE, Joan. *L'obra de la seu : el procés de construcció de la catedral de Mallorca en el tres-cents*. Palma: Institut d'Estudis Baleàrics, 1997.

- CANTARELLAS CAMPS, Catalina. “La Intervención del arquitecto Peyronnet en la Catedral de Palma”. *Mayurqa 1975*, v. 14. Palma: Universitat de les Illes Balears, 1975, pp. 185 – 213.
- PASCUAL, Aina (coordinació); DURLIAT, Marcel (presentació); MURRAY, Donald G. (fotografies). *La seu de Mallorca*. Palma: José J. de Olañeta, 1995
- ROTGER CAPLLONCH, M[ateo]. *Restauración de la Catedral de Mallorca*. Palma: Tipo-litografía de Amengual y Muntaner, 1907.
- SANZ DE LA TORRE, Alejandro. “Imagen romántica de la catedral de Palma”. *Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana*. 58. Palma: Societat Arqueològica Lul·liana, 2002, pp. 159 - 180.

5.11. Bibliografia sobre els ports

- ALEMANY, Joan. *Els grans ports de les Balears : Palma, Alcúdia, Maó, Eivissa, la Savina*. Palma: Ports de Balears: Lunverg, 2001
- HABSBURG-LORENA, Lluís Salvador. *Portopí a la badia de Palma de Mallorca*. Palma: Conselleria de Cultura, Educació i Esports, 1994 (Praga, 1914).
- POU MUNTANER, Juan; SEVILLANO COLOM, Francisco. *Historia del puerto de Palma de Mallorca*. Palma: Instituto de Estudios Baleáricos. Patronato José Ma Quadrado: Diputación Provincial, 1974.
- SOLER GAYÀ, Rafael. *Crònica dels ports balears*. Palma: Documenta Balear: Conselleria d'Obres Públiques, Habitatge i Transports del Govern de les Illes Balears: Autoritat Portuària de Balears, 2004.
- SOLER GAYÀ, Rafael. *Curiositats del port de Palma de Mallorca*. Palma: Autoritat Portuària (Balears), 1994.
- SOLER GAYÀ, Rafael. *Les Illes Balears port a port*. Palma: Documenta balear: Conselleria de Medi Ambient del Govern de les Illes Balears, 2007.

5.12. Bibliografia sobre el barri del Terreno

- FULLANA PUIGSEVER, Pere (coord.). *Els Barris de Palma : Revisió del Pla general d'ordenació urbana i d'actuacions urbanístiques*. Palma: Promomallorca, 1994.
- FÁBREGAS CUXART, Lluís. *Estampas de "El Terreno"*. Palma: Ediciones Cort, 1974.
- SEGUÍ AZNAR, Miquel. "Arquitectura i urbanisme". *Welcome! Un segle de turisme a les Illes Balears: Fundació "la Caixa", del 20 de setembre al 26 de novembre de 2000 [catàleg exposició]* Palma: Fundació "la Caixa", 2000, pp. 50 – 67.
- SEGUÍ AZNAR, Miquel. *La arquitectura del ocio en Baleares: la incidencia del turismo en la arquitectura y el urbanismo*. Palma: Leonard Muntaner, 2001.

6. Apèndix documental

A continuació relacionem els paràgrafs de les obres analitzades que descriuen les primeres impressions de la badia; els quals estan ordenats cronològicament, segons la data de la primera visita a l'illa dels autors.

GRASSET DE SAINT-SAUVEUR, André. *Voyage dans les îles Baléares et Pithiuses; fait dans les années 1801, 1802, 1803, 1804 et 1805*. París – l'Haia: Léopold Collin – Immerzel et Compagnie, 1807, pp. 9, 81, 82, 84 i 85

«[...] A moitié chemin de Port-aux-Pins à la ville, est situé le château de Belver bâti sur une colline. C'est un ouvrage du roi dom Jayme II. Il est de forme ovale, et assez vaste. Du côté de la ville, on aperçoit d'abord une grosse tour ronde, qui, de loin, semble détachée du château. On y referme les prisonniers d'état.

Palma est située sur le rivage de la mer. Et décrit un demi-cercle. Cette ville est environnée d'une simple muraille de 14 palmes d'épaisseur, bâtie d'une pierre blanche et tendre, que le houlet ne fait point éclater. Cette enceinte est défendue par 13 bastions, dont le terre-plein a plus de 50 pas géométriques, plusieurs avec des redoutes, deux demi-lunes et un ouvrage à cornes. Du côté de la terre, la place est environnée d'un large fosse, mais à sec; de celui de la mer elle a une fausse braie étroite. Les fortifications de Palma ne paroissent pas assez considérables pour la mettre en état de soutenir un siège un peu long. On entre dans cette ville par huit portes, dont deux du côté de la mer.

Le port est petit, et ne peut recevoir que des bâtiments tirant peu d'eau. Ils s'amarrent dans la partie du nord, à un môle étroit, mal pavé, et ayant au plus deux cent cinquantes toises de longueur. Il est terminé par un bastion, et une petite maison où les conservateurs de la santé, vont recevoir les déclarations des capitaines qui arrivent. Près de ce môle, est un petit emplacement où l'on construit des barques.

Il y a un autre chantier de construction, placé sur le rivage de la mer, près du port aux Pins, que l'on appelle, fort improprement, l'arsenal.[...]»

PIFERRER, Pablo. *Recuerdos y bellezas de España. Obra destinada a dar a conocer sus monumentos, antigüedades y vistas pintorescas, en láminas dibujadas del natural y litografías por F.J. Parcerisa*. Barcelona: J. Verdaguer, 1842, pp. 137 i 138:

«[...] Mas ya junto al fuerte de S. Carlos, asentada sobre su firme base peñascosa, la torre del Señal ha agitado sus banderas, y sus bellas y rnacizas formas rápidamente se van ofreciendo mas distintas. Un ancho talús apéa el solido cuerpo cuadrado de la antigua fábrica, cuya barbacana estriba sobre unos grandiosos modillones de estilo árabe; y el segundo moderno que la corona y remata en la linterna, bien que la priva de su pureza y contrasta con las almenas, no daña al buen efecto del conjunto, sumamente pintoresco en lontananza. Si no es un resto de la dominacion mahometana, almenos se debió de construir inmediatamente despues de la conquista, y ya á poco sirvió de faro á los navegantes que acudian á aquel puerto de Portopí, un tiempo cerrado con cadena, hoy inútil y abandonado. Mas humilde levántase no muy lejos la torre de los Pelaires: pero apenas se hace alto en ella, porque roba toda la atencion el magnifico cuadro que allí se desarrolla.

A la izquierda , en la cumbre de una colina cubierta de bosque, el castillo de Bellver ostenta sus rojizas torres; á la derecha la vista se espacia por una bella lontananza; y en el centro la ciudad extiende los dos brazos de la gran bahia, y semeja la rica joya que enlaza las cintas de aquellas dos tapizadas costas.

Risueña, muellemente recostada en una prominencia, mírase Palma en el espejo de las ondas, que reflejan su corona de edificios y chapiteles; y como si quisiera rivalizar con la belleza de su situación, allí hace alarde de sus mejores fábricas. Las torrecillas de la Lonja asoman por encima de la muralla; mientras hacia la derecha la imponente masa del Palacio sombra la playa desde aquella altura, y la Catedral levanta las agujas de su frontispicio y los numerosos estribos, arbotantes y botareles de mediodía. A trechos colúmpiase airosas y altas palmeras, y hasta los campanarios de las iglesias modernas, á favor de las aéreas galerias, cúpulas, linternas y pirámides que los coronan, se armonizan con el carácter oriental del conjunto. [...]»

DAVILLIER, Jean-Charles. *L'Espagne*. Paris: Librairie Hachette et Cie., 1874. P 776 i 777²⁰⁴:

«[...] Nous venons de doubler la pointe de Cala Figuera: la baie de Palma nous apparaît tout à coup comme un splendide décor, avec la ville qui s'élève en amphithéâtre. Voici, à gauche, la Torre del Señal, aux murs couronnés de mâchicoulis; un peu plus loin, au sommet d'une colline, le Castillo de Bellver, solide forteresse du moyen âge; le rivage est parsemé de moulins à vent dont les grandes ailes blanches, au nombre de six, sont reliées entre elles par des cordes disposées circulairement, ce qui leur donne l'aspect d'immenses toiles d'araignées. Au-dessus s'élève Palma avec son imposante cathédrale gothique; plus bas, nous distinguons les élégantes découpures de la Lonja, précieux joyau d'architecture du quinzième siècle; puis les flèches élancées des clochers gothiques; et enfin, çà et là quelques jardins, bouquets de verdure au-dessus desquels se balancent de gracieux palmiers.

II

Ce qui frappe quand on débarque à Palma, c'est le calme qui règne dans la ville, calme qui contraste avec le mouvement et l'activité de Barcelone.[...]»

²⁰⁴ Obra original que pertany als fons bibliogràfics de la *Fundación Sancho el Sabio Fundazioa* (Vitoria-Gasteiz). Disponible a: < <http://hdl.handle.net/10357/2077> >

HASBURGO-LORENA, Lluís Salvador. *La ciudad de Palma*. Palma: Ajuntament de Palma, 1984 (1882), p. 3²⁰⁵:

«[...] Cuando, navegando en alta mar, se arriba a la amplia bahía de Palma, particularmente si se viene del Oeste, van emergiendo en la lejanía, de un modo paulatino, encantadoras e inmóviles, las torres, después las doradas murallas y finalmente las casas asentadas en la ribera de la capital de las Baleares. Un alto cerco de montañas de un azul de zafiro le sirven de fondo, con su silueta fuertemente diseñada en el éter celeste, formando en conjunto un radiante cuadro. Altivas se levantan las grises cumbres, rompiéndose en oscuros valles, de modo que luces y sombras se combinan en una armonía feliz. A la izquierda orlan la verde llanada dos series de molinos de viento, que, vistas desde el semejan las extendidas alas de un blancor deslumbrante, de una gigantesca y fantástica ave. Existen muy pocas ciudades en el mundo que ofrezcan, al forastero que a ellas llega, una fisonomía tan amable, pues en muy pocas se combinan, como aquí, la forma y el color para producir un efecto tan armonioso. [...]»

²⁰⁵ Edició original: HASBURG LORENA, Lluís Salvador. *Die Stadt Palma: Separatabdruck aus dem Werte : Die Balearen : in Wort und Bild gelchildert*. Leipzig: F. U. Broc[k]haus, 1882.

RUSIÑOL, Santiago. *Des de les Illes*. Edició a cura de Margarida Casacuberta. Palma – Barcelona: Universitat de les illes Balears - Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1999 (1893), pp. 36 – 38:

«[...] entrábamos en anchísima bahía. Una bahía de subidísimo azul, augusta, bañada de serenísimo cielo, y casi rodeada de isla, en justa correspondencia. El agua en ella no parecía ser la misma que tan tenaz estuvo poco antes con nosotros. Aquí, en vez de la furia y malos modos, se encrespaba sólo para dar relieve a su masa, variedad a la monotonía y cambiantes de colores y reflejos, que recogía del aire, de las barcas de vela, y de la costa. Ésta, a la entrada, se presentaba acantillada. Grandes peñas bañándose, con ocre en la frente y calzados sus pies de musgo; pedruscos surgiendo de entre las olas y ésta mojándolos de espuma y retirándose a intervalos, para cubrirlos de nuevo. El vapor adelantaba de frente, siempre derecho a Palma, que ya se veía a lo lejos, como una vibración luminosa. A la izquierda empezaban a surgir casitas blancas, medio ocultas entre guirnaldas de flores, de colores alegres, verde claro, azul celeste, violeta, ocres dorados y tintas de tersas suavidades; pequeños minaretes adelantándose sobre las peñas, azoteas bañadas a toda luz, pórticos y columnitas cobijados bajo un dosel de frisos, y coronado todo por las rojas paredes del castillo, cuyas torres almenadas, destacábanse sobre el celaje más intensamente azulado que se pinta en las regiones del cielo. [...]

Ya Palma estaba allí, tan cerca que podíamos llegar a nadó en caso de compromiso. La blanquísima ciudad, se agolpaba alrededor de inmensa catedral, que colocada sobre un alto promontorio presentábase con toda su majestad. Anchas paredes subían en grandes masas, pináculos las coronaban con góticas cresterías que el sol cuidaba de dibujar en delicadas y suavísimas sombras, y el oro mismo parecía brotar de aquellos muros, y evaporarse en la atmósfera en brillantes vibraciones. A sus corpulentas espaldas, un mundo de casas asomaban con millares de ventanas; infinites campanarios brotaban de todos lados y en el fondo un sin número de molinos, blancos como gaviotas, y como ellas cerca de la playa, movían sus grandes brazos como ruedas de artificio de una fiesta luminosa.

Por fin entramos en el mismísimo puerto. Un puerto rubio, si se puede decir así. [...]

RUSIÑOL, Santiago. *L'illa de la calma*. Barcelona: Editorial Selecta, 1946
(1913), p. 8:

«[...] Figura't tu que, així que hi arribes, després de passar per uns penyals com uns murs encantats vora el mar i de veure una badia que no té altra missió en el món que emmirallar el cel i els núvols, i uns barcos que han plegat les veles, com els ocells pleguen les ales, i una Seu tan assolellada que no se sap si ella pren el sol o és el sol que pren la catedral; veus un moll, el barco s'hi atansa, i a la vorera de les pedres, una renglera de mallorquins que, saps que hi fan? ..., esperen el barco! [...].»

D'ESTE, Margaret. *With a camera in Majorca*. London: Putnam, 1907, pp. 2 – 4:

«[...] Behold us then at dawn gliding into the Bay of Palma and gazing around us with that undefined expectancy that even in these prosaic days of travel tinges with romance the landing on an unknown shore.

Here is nothing of the wild and rugged mountain scenery that meets the eye on approaching Ajaccio. Rather like some Fortunate Isle safe from the reach of tempests does Majorca lie serene and dreaming upon the water. The great bay opening to the south is enclosed upon the east by a level shore terminating far out at sea in the blue headland of Cape Blanco, while closer at hand in the western coast line is intended with many a rocky promontory and wooded headland curving down to the harbour's rim. A low cliff of orange sandstone encircles like a sea wall the head of the bay, and upon this cliff stands Palma, a sea of colourless houses massed upon the water's edge and stretching backwards to the wide plain – deep blue and level well-nigh as the sea itself – that forms the background to the town and to the great cathedral that towers high above all other buildings.

At its eastern rim the plain rises slightly to the double peaks of the Puig de Randa, far inland; on the west the panorama is closed by a distant range of sapphire blue mountains, the Sierra of the interior [...]

On the Palma quay all is peace [...]

CHAMBERLIN, Frederich. *Chamberlin's guide to Majorca*. Barcelona: Editorial Augusta, 1925, pp. 47 i 48:

«[...] On the right you will see on a still higher promontory a new Venetian Palace, and then you are abreast of Porto Pi, with its fort above you and the light of that name, only K5 from Palma, which now for the first time springs into full view. In some lights of the morning it is like a city in the sky, for the greater part of it is fifty feet above the waves and appears as if held up by its ancient walls which girt it on both sides. Up in the air, nearly 500 feet, is Bellver Castle, the royal possession that tops the pines which fill the great park crowning the hill to the L, along the side of which reaching clear to the sea is the suburb of El Terreno (The Land), where substantially all the permanent colony of foreigners have their houses, and where Palma people goes for the summer.

Along the perpendicular cliffs of El Terreno will be noted the signs of the Alhambra and Victoria hotels, and further along, many residences built on the summit of the reddish cliffs just over the water, with storey above storey in the cliffs themselves, and openings here and there to show where a room has been dug out in their sands and rocks half way to their summits. In front, is the Lonja, a little to the left of the long wharf which juts out on the right to meet the steamer and connect with the white lighthouse it supports; and next to the Lonja, joining it on the left, is the ancient seat of the Admiralty Court, with a covered gallery toward the sea, and a clock on its low tower. Above the bastion of the fortifications, on the right, facing, is the old Moorish Palace of the Almudaina, and adjoining it on the right is the crown of Palma: the Cathedral; and a mile away on the left, ten miles to the front and for twenty to the right the great mountains lift their continuous curtain nearly a mile into the sky clear across the northern horizon. In the winter, when there are often clouds about, the sunrises are miraculously beautiful, and assisted as they are by the natural sienna of the mountains, the soil and the dash of red in the most of the houses, the first views of Palma and Majorca are unforgettable. [...]»

7. Índex d'il·lustracions

- Fig. 1. Exemple de fitxa de la base de dades P. 6
- Fig. 2. *Vista de la ciutat de Palma*. André Grasset de Saint-Sauveur. *Voyage dans les îles Baléares et Pithiuses; fait dans les années 1801, 1802, 1803, 1804 et 1805* (1807) P. 18
- Fig. 3. *Vista general de Palma*. Pau Piferrer. *Recuerdos y bellezas de España. Obra destinada a dar a conocer sus monumentos, antigüedades y vistas pintorescas, en láminas dibujadas del natural y litografías por F.J. Parcerisa* (1842) P. 20
- Fig. 4. Margaret D'Este. *With a camera in Majorca* (1907) P. 24
- Fig. 5. *Palma des del Terreno*. Frederick Chamberlin. *Chamberlin's guide to Majorca* (1925) P. 27
- Fig. 6. *Molinar de Ponent*. Lluís Salvador d'Habsburg – Lorena, arxiduc d'Àustria. *Die Stadt Palma: Separatabdruck aus dem Werte: Die Balearen: in Wort und Bild gelchildert* (1882) P. 35
- Fig. 7. Llorenç M. Muntaner. *Plànol i vista marítima de la ciutat de Palma a l'illa de Mallorca* (1831) P. 38
- Fig. 8. *La Llonja amb la Catedral al fons*. Lluís Salvador d'Habsburg – Lorena, arxiduc d'Àustria. *Die Stadt Palma: Separatabdruck aus dem Werte: Die Balearen: in Wort und Bild gelchildert* (1882) P. 41
- Fig. 9. Imatge de les murades atribuïda a l'arxiu de la família Escalas Caimary. Xavier del Hoyo; Arnau Company. "Les murades de Palma: imatges i

documents”. Institut d'Estudis Baleàrics. *Les murades de Palma: miscel·lània*
(2002) P. 41

Fig. 10. *Vista de la catedral de Palma, presa des del jardí de l'antic convent de Sant Domingo, arrasat el 1836. [...] J. B. Laurens. Souvenirs d'un voyage d'art a l'île de Majorque ornés de cinquante-cinq planches lithographiées* (1840) P. 50

Fig. 11. *Portopí. Torre de Senyals. Pau Piferrer. Recuerdos y bellezas de España. Obra destinada a dar a conocer sus monumentos, antigüedades y vistas pintorescas, en láminas dibujadas del natural y litografías por F.J. Parcerisa* (1842) P. 59

Fig. 12. *Portopí, la Torre de Peraires. Lluís Savador d'Habsburg – Lorena, arxiduc d'Àustria. Die Stadt Palma: Separatabdruck aus dem Werte: Die Balearen: in Wort und Bild gelchildert* (1882) P. 61

Fig. 13. *El petit port de Portopí, vigilat per una vella torre de senyals musulmana. Margaret D'Este. With a camera in Majorca* (1907) P. 62

Fig. 14. *Fotografia del port. Frederick Chamberlin. Chamberlin's guide to Majorca* (1925) P. 67